

İRAN'IN ORTADOĞU SİYASETİ

Soner Doğan

İNSAMER

İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
İHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Doğan, Soner, "İran'ın Ortadoğu Siyaseti", Araştırma 74, İNSAMER, Temmuz 2018.

 Araştırma 74

Giriş

İran 1.648.195 kilometrekarelik yüz ölçümü ile dünyanın en geniş 18. ülkesidir. Kuzeyden Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan, doğudan Afganistan ve Pakistan, güneyden Basra ve Umman körfezleri, batıdan da Irak ve Türkiye ile çevrilidir. Hazar denizine 675 kilometre, Umman Körfezi'ne 784 kilometre, Basra Körfezi'ne de 1.259 kilometre uzunluğunda sahili vardır.¹

İran'ın jeopolitik konumunun önemli olması tarihin her döneminde bölge dışı güçlerin ilgisini çekmiştir. Örneğin; İran, Kaçar Hanedanlığı'nın yönetimi altında 1800'lü yıllarda İngiltere ve Rusya arasında sıkışmış ve iki ülkenin politikalarına göre siyaset izlemiştir. 1908'de ise İngiltere ve

Rusya tarafından fiilen işgal edildiğinde, modern dönem gelişmeler her iki ülkenin çıkar çatışmaları üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde kuzeyi Rusya, güneyi ise İngiltere tarafından işgal edilen İran'ın orta kesimi Şah yönetimine bırakılmıştı. Ülkede petrolün İngilizler tarafından ilk defa bulunması ile İran coğrafyası jeopolitik konumunun yanı sıra enerji talep eden büyük güçlerin daha fazla ilgilendiği bir yer olmuştur. Bu dönemde her ne kadar Amerika da İran'a dâhil olmaya çalışsa da Rusya ve İngiltere nüfuzu altında fazla etkili olamamıştır.²

1. Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler, merkezî otoritesi zayıf olan İran'ı daha fazla zayıflatmış ve ülke

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

içerisinde geleceğe yönelik büyük bir umutsuzluk ve kaos başlamıştır. Koşulları iyi değerlendiren Rıza Şah, 1926 yılında Kaçar Hanedanlığı'na son vererek iktidarı ele alarak Pehlevi Hanedanlığı'nı ilan etti. Yaptığı icraatlar ile Mustafa Kemal Atatürk'ün izinden giden Rıza Şah, Batılılaşmacı reformlarla toplumu dönüştürmeyi amaçlıyordu. Fransız idari sistemi ile medeni kanunları başta olmak üzere, birçok Avrupalı uygulamayı ülkeye taşıyan Pehlevi içeride büyük bir dönüşümün yanı sıra hoşnutsuz kitleler oluşturmuştu. Dış politikada ise İngiltere ve Rusya'nın kontrolü güçlü biçimde 1920 ve 1930'lu yıllar boyunca sürdü.³

Özellikle İngiltere merkezli petrol şirketlerinin İran'da varlık göstermesi, Şah'ı serbest hareket etme noktasında kısıtlıyordu. Yaklaşan 2. Dünya Savaşı öncesinde Şah'ın İngiliz hâkimiyetinden kurtulmak için Almanya ile yakınlaşması diğer Avrupalı güçleri rahatsız ederken, tarafsızlık deklarasyonunu ilan etmesine rağmen İngiltere tarafından yeniden işgal edildi. İngiltere'nin böyle bir hamle ile amacı, Şah'ı cezalandırmaktan daha çok, yaklaşan savaş öncesinde petrol bölgelerini elinde tutarak gerekli yakıt ikmalini buradan sağlamaktı.

1947 yılına kadar sürecek işgalde İran tekrardan ikiye bölündü ve topraklarında Mahabat Cumhuriyeti, Azerbaycan Millî Hükümeti gibi devletler ve özerk bölgeler oluşturuldu. İran milliyetçiliğinin oluşmasına zemin hazırlayan bu durum 1952'de Başbakan Muhammet Musaddık'ın ABD ve İngiltere destekli askerî bir darbe ile düşürülmesinden sonra daha fazla yaygınlaştı. Ancak bu milliyetçilik ülkedeki ulema kontrolündeki dinî kurumların öncülüğünde dinî bir tepkiye dönüştürüldü. Şah'ın politikalarından memnun olmayan halk, 1979 yılına kadar dozu değişen oranlarda baskılara maruz kaldıysa da uluslararası

ve yerel desteğini kaybeden Şah rejimi, yerini halk devrimiyle yeni bir yönetime bıraktı. İslam Devrimi'ne kadar İran dış politikasının temel parametrelerini belirleyen unsur, koşulsuz Batı yandaşlığı ve Amerikan jandarmalığı denilebilecek bir tarafdırlıkla şekillenmişti. Soğuk Savaş'ın da etkisiyle İran dış politikası, Arap-İsrail çekişmesi, petrol krizleri, Sovyet-ABD çekişmesi gibi yerel ve küresel her sorunda Batı yanlısı olarak uygulandı.

Bu görüntü 1979 yılında Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi ile sona ermiştir. Bu tarihten sonra bölgede yeni bir "İslami kutup" olarak ortaya çıkan İran, günümüze kadar Ortadoğu politikalarında ABD ve İsrail düşmanlığı üzerinden bir söylem geliştirerek yönünü çizmeye çalışmıştır.⁴

Devrimin gerçekleştiği ilk dönemden itibaren bölgesel sorunlarda bir yönüyle etkisi bulunan İran, dış politika olarak Arap ülkelerinin yoğun tepkisi ile karşılaşmıştır. İran Devrimi'nin Şii karakterinden rahatsız olan ve kendi ülkelerindeki Şii kesimleri de etkileyeceğinden korkan bölgedeki birçok Arap rejimi, İran'a karşı adeta ittifak oluşturdu. Kendine Ortadoğu siyaseti içinde yeni bir alan açan İran rejimi de gerek Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi Şiiilerin doğrudan taraf olduğu çalışmalar aracılığıyla nüfuz alanını genişletmiş ve bugün "Şii Hilali" adıyla nitelenen bölgesel bir hegemonya arayışına girmiştir. Bu tür kargaşa ve kaostan beslenen politikalar İran'ı bölgedeki Şiiiler üzerinden yeni bir egemenlik ve nüfuz alanı oluşturduğu suçlamalarına muhatap kılarken, özellikle Amerika'nın 2003 Irak işgali, İran'ın bölgede tekrardan aktif ve bölgesel güç olması, İran'ın yeniden güçlenmesinin sadece kendi yeteneğinden ziyade Batılı güçlerin Ortadoğu'ya

ilişkin yeni tercihleriyle de ilgisi olduğu iddialarını güçlendirmiştir.

Elinizdeki bu çalışmada İran'ın genel dış politikası sistematik bir şekilde incelenecektir. Dış politikadaki ana etken unsurlar göz önüne getirilerek İran'ın bölge ülkeleri ve gruplar üzerindeki ilişkileri ile nüfuzu irdelenerek, günümüz Ortadoğu jeopolitiğinde bir "Şii Hilali" oluşup oluşmadığı ortaya konulacaktır.

İran'ın Dış Politikasını Anlamak

1979 Devrim Öncesi Genel İran Dış Politikası

2. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel çapta büyük bir güç kaybına uğrayan İngiltere, Ortadoğu'da sahip olduğu geleneksel rolünü Amerika'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Esasında İran üzerinde her iki ülke çekişme yaşasa da İngiltere'nin savaş yorgunu olması ve ekonomik anlamda kalkınmasının yavaşlaması, sahadaki kontrolü Amerika'ya bırakmasına neden oldu. 1945'ten sonra İran üzerindeki Amerika etkisi genişleyerek tam bir ortaklığa dönüşmüştür. Bu erken dönem iki ülke arasındaki ilişkilerde iki faktör belirleyici unsur oldu: Birincisi, İran jeopolitiğinin Sovyetler Birliği ile yeni bir anlam kazanması ve öneminin artmasıydı. Çünkü İran, Amerikan yönetiminin SSCB'yi tüm yönlerden kuşatma siyasetinde (*containment*) İran, özellikle güneyden önünü kesmede önemli bir konuma sahipti. İkinci faktör ise; ülkenin sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz yataklarıdır. Petrol, Batı ekonomisinin stratejik girdisiydi ve askerî gücün olmazsa olmazıydı. Bu nedenlerden dolayı İran, savaş sonrası dönemlerde ABD'nin en önemli bölgesel müttefiklerinden biri haline geldi.

Bu dönem İran, aynı zamanda bölge ülkeleri ile de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin

1955 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paketi'na aynı yıl Pakistan ve İngiltere ile birlikte İran da katılmıştır. (Daha sonra bu anlaşma Irak'ın çekilmesiyle 1958 yılında *CENTO* ismini alacaktır). Ancak bölge ülkeleriyle yakınlaşmayı sağlayan bu politikanın temel felsefesi yine Batı ile ittifaka dayanıyordu. Çünkü söz konusu savunma paketi daha çok Batı bloğunun Ortadoğu'ya olası bir Sovyet nüfuzunu önlemek üzere planlanmış olduğu küresel mekanizmaların yerel bir unsurundan başka bir şey değildi. Bununla beraber İran, Batı bloğuyla mevcut ilişkilerini geliştirirken Rusya'yı da tamamen ihmal etmek istemedi. Bunun en önemli gerekçesi, Şah yönetiminin kendi çapında bir güç dengesi sağlama çabalarıyla ilgilidir. Bunun için Sovyetler Birliğiyle askerî ve siyasi yönü olmayan ekonomik iş birliğine giderek bir şekilde ilişkisini sürdürmeye çalıştı.⁵

Şah yönetimindeki İran'ın 1960'lı yıllardaki dış politikası yoğun bir Batı yandaşlığı şeklinde ortaya çıksa da bunun yerel sorunlardaki yansımaları söz konusu rejimi bölge halklarına yabancılaştırmıştır. Özellikle İsrail ile geliştirilen gizli ilişkiler, Filistin halkının çektiği sıkıntılarda ve Arap ülkeleri ile yaşanan savaşlarda Tahran yönetiminin büyük bir kötülüğü olarak yorumlanmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde, İran'ın Batı'nın bölgeye yönelik stratejilerindeki rolü daha artmıştır. ABD'nin, bu yıllarda önemi artan çift sütun⁶ politikasında İran'ın yeri oldukça stratejiktir. Hem Körfez'deki yer altı zenginliklerine yakınlık hem de SSCB'ye karşı tampon bölge olma rolü nedeniyle İran'ın artan önemi nedeniyle ABD Başkanı Nixon, 1972 yılında Moskova dönüşü Tahran'a uğrayarak Şah'ın istediği tüm silahların verilmesi talimatını vermiştir. Bu durum Şah için önemli idi ve İran'ı kısa sürede bölgenin en güçlü devleti yapmanın yanında dünyada da

sayılı güçler arasına sokabilecekti. 1975 yılında 5.000'i İran'da olmak üzere, bölgedeki ABD askerlerinin toplamı 80.000'i buluyordu.⁷ Yine ABD Başkanı Carter'in 1978'deki İran ziyareti esnasında Niavaran Sarayı'nda kullandığı "Dünyanın en sorunlu bölgesinde, Şah'ın liderliği altında bir istikrar adasıdır" sözü, Amerikan-İran ilişkilerinin boyutunu gösterdiği kadar, o sıralarda Batı ittifakı nezdinde İran'ın önemini anlatması bakımından dikkat çekicidir.⁸

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, İran'ın devrim öncesi dış politikasında Ortadoğu bölgesindeki diğer ülkelerle ilişkisini belirleyen temel ilkeler Batı ile müttefiklik ilişkisine göre şekillenmiştir. Suudi Arabistan ve Körfez bölge ülkeleri ile Amerika'nın bölgesel çıkarları doğrultusunda politikalar benimsenirken, komşu ülkelerle yaşanan gerilimler ABD'nin hakemliğinde donduruluyordu.

Bu dönemde Şah yönetiminin Şiiliği yaymak gibi bir siyaseti olmadığından, dış politikadaki temel hedefleri bölgenin güçlü bir ülkesi olmak ve Batı'nın müttefiki olarak hareket etmektir.⁹ Bu nedenle Cemal Abdünnasır'ın liderliğinde yükselen Arap milliyetçiliğine karşı, Batı ile birlikte hareket etmiştir. Bu bir yanı sıra Şah rejiminin bölgenin en güçlü ülkesi olma hayaline karşı Arap milliyetçiliğini bir tehdit olarak görmesi ile ilgili olduğu gibi, Abdünnasır'ın Batı karşıtlığı ile de yakından ilgilidir.

Şah dönemi İran dış politikasında Irak'ın yakın tehdit olarak görülmesi ve tehdiye karşı başta Kuzey Irak'taki Kürt silahlı muhalefeti olmak üzere tüm hoşnutsuz kesimlerle ittifaklar kurulması dikkat çekicidir. Özellikle Şattü'l-Arap su yolu ile ilgili anlaşmazlık 1975 yılında çözümlenene kadar, İran ve Irak arasında en önemli pürüz olarak kalmıştır.

Arap ülkeleri ile ilişkileri hep gergin olan Şah İran'ı, denge arayışı çerçevesinde İsrail ile derin bir ilişki geliştirmiştir. Bu yönüyle Arap ülkeleri karşısında bir denge arayışı olarak görülebileceği gibi, Amerika'nın bölgesel dizaynının bir gereği olarak da yorumlanabilir. İran, bu çerçevede Arap-İsrail savaşları sonrasında Batı'ya karşı uygulanan ambargolara katılmayarak gerekli olan petrol sevkiyatlarını devam ettirmiştir. Böylece İran petrolü ile uçup Mısır-Ürdün-Suriye ve Lübnan'ı bombalayan İsrail jetleri, İran ile bölge ülkeleri arasında yeni bir diplomatik gerilimleri ortaya çıkartmıştır. Bu yüzden Şah ile Nasır arasında diplomatik ilişkiler kesilmiş, taraflar birbirlerini suçlayıp nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Ayrıca İsrail, İran'ın en önemli müşterisi olmuş ve petrol ihtiyacının %75'ini İran'dan karşılamıştır. Bu arada İsrail; Türkiye-İran-İsrail üçgenini kendisinin ve Batı'nın çıkarlarını koruyan stratejik bir üçgen olarak tanımlamıştır.¹⁰

1979 Devrimi Sonrası Dış Politikada Dönüşüm

İran Şahı'nın dış politikada tamamen Batı odaklı bir anlayışla hareket ederek halkının çıkarını ve beklentilerini düşünmemesi, toplumu ayaklanmaya iten sebeplerden biri olmuştu. Gerek din adamları ve gerekse sol eğilimli muhalif hareketlerin bir araya gelmesi ile Şah'a karşı toplumsal birliktelik oluşturulmuş ve hoşnutsuz kitleler devrime giden süreci hazırlamıştır. Rejimin şiddet politikası, halkın evlerine geri dönmesi şöyle dursun, daha kalabalık kitleler halinde sokaklara çıkmasını ve sonunda rejimin düşmesini getirmişti. Sürgünde yaşadığı Paris'ten büyük bir umut ile dönen dinî lider Humeyni, yönetimi ele alarak İran'da yeni dönemle birlikte dış politikanın da kontrolünü devraldı.

Devrimin ilk yıllarından itibaren, İran yönetimi tarafından açıkça dillendirilmese de ana politika haline gelen “Devrim İhracı” fikri ilk olarak yakın coğrafyada yankı buldu. Bazı araştırmacılar tarafından “İslami Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu sistem, İslam’ın egemen olduğu *Darü’l-İslam* ve egemen olmadığı *Darü’l-Harb*, kavramlarını yeniden gündeme getirerek siyasal İslam’ı dünya gündemine taşıdı. Yeni İran yönetimi, uygulamaya koyduğu yeni dış politika ile ideoloji olarak Şah’ın destekçilerinden ABD’ye ve SSCB’ye karşı söylemini sertleştirirken, ABD’yi kastetmek için “Büyük Şeytan” ve İsrail’i kastetmek için “Küçük Şeytan” metaforu dünya çapında Müslüman toplumların sloganı haline gelmiştir.¹¹

Yeni yönetim, Batılı ülkelerin yaptırımlarıyla birlikte Ortadoğu’daki Arap ülkelerinin de hoşnutsuzluğunu yönetmek yerine, idealist devrimci bir anlayışla hareket edip söz konusu ülkelerle ilişkilerini dondurmaya tercih etti. Din adamlarının ağırlıkta olduğu yeni yönetim böylece iç politikada giriştiği yeniden yapılanma sürecinin doğal bir uzantısı olarak dış politikada da dinî söylemle birlikte köklü değişime gitti. İslam Devrimi’nin İran’la sınırla kalmayacağını, Müslümanların yaşadığı coğrafyada da değişimin devam edeceğini belirten İran yönetimi, devrimin sadece bir başlangıç olduğunu ifade eden açıklamaları nedeniyle üzerindeki kuşku da arttırmış oldu. Kendilerinin dünyadaki tüm Müslüman halkların savunucusu olduğunu anayasaya bir madde ekleyerek ilan eden yeni yönetim, böylece sadece İran halkına karşı değil, Müslüman tüm coğrafyaya karşı bir dış politika vizyonu koymuş oldu. İran açısından idealist bir dış politika söylemi olarak ortaya konulsa da dış dünya tarafından “rejim ihracı” olarak algılanan bu söylem, günümüze kadar sürecektir bölgesel çekişmelerin de bir anlamda temelini oluşturdu.¹²

Başka bir açıdan bakıldığında, İran’ın yeni dış politikasının devrimden sonra ortaya çıkan iç karışıklıklarla mücadelede konusunda oldukça kullanışlı olduğu söylenebilir. Çünkü Şah’ın baskıcı sisteminden kurtulmak için devrim esnasında sokağa çok farklı gruplar çıkmıştı. Dönemin yükselen sol görüşlü hareketleri, liberal gruplar, hoşnutsuz asker ve polisler gibi İran toplumunun farklı katmanlarından çok geniş bir yelpaze sokaklarda idi. Devrim sürecinin başarılı bir şekilde sonuçlanması ile birlikte din adamları sınıfı avantajı ele geçirerek zaman içinde tüm muhalif kesimleri kontrol altına almayı başardı. Bu yeni duruma itiraz eden kesimlerin “içeride bir zaaf” oluşturarak devrimin evrensel amaçlarına ulaşmada bir ayak bağı gibi lanse edilmesi konusunda dış politika oldukça kullanışlı bir fırsat sunmuştur.

İran toplumu ideolojik faktörlerin yanı sıra etnik olarak da geniş bir yelpazeye sahip bulunmaktadır. İran sosyolojisine bakıldığında %61’i Fars, %23’ü Azeri, kalan yaklaşık %15’lik kesimi de Kürt, Arap, Türkmen, Beluç, Ermeni ve Musevi gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu bölgesel dengeler açısından İran’ın yumuşak karnını oluşturan bir unsur gibi görüldüğünden,¹³ dış politikada tüm bu unsurların rejim aleyhine kullanılma ihtimalini minimize edecek öncelikler belirlenmiştir. Bu politikanın bir boyutunu, dikkatleri farklı ülkelere çevirerek ülke içerisinde oluşabilecek sıkıntıların dağıtılması oluşturmaktadır.

Bölge ülkeleri içerisindeki Şii nüfus, devrimin ilk yıllarından itibaren İran devletinin dış politikada öncelik alanlarından biri olarak görülmüştür. Bunun en canlı örneğini Lübnanlı Şiiilerle kurulan ilişkiler göstermiştir. Dinî bağların sağladığı avantaj sayesinde Lübnanlı Şiiilerle olan bağlantıdan dolayı İran, Doğu Akdeniz’de önemli bir aktör

haline gelmiştir. Lübnan'daki avantajlı durumu, Tahran yönetimini hem Suriye ile stratejik bir iş birliği geliştirmede teşvik edici olmuş hem de Siyonist İsrail'e karşı faaliyetlerde eline güçlü kozlar vermiştir. Bu politikanın olumsuz yansımaları olarak söz konusu nüfuz siyaseti, yukarıda işaret edildiği gibi, bölgede Şii nüfusa sahip Arap devletlerinin ciddi anlamda kuşkularını artırmakla kalmamış, İran'a karşı hamleler geliştirmelerine neden olmuştur.¹⁴

İran Dış Politikasında Etkili Olan Temel Kurumlar

Her ülke gibi İran'ın politik hedeflerinde; rejimini ve toprak bütünlüğünü korumak vardır. Bu hedeflerin gerçekleşmesi konusunda dış politika gayet rasyonel bir şekilde kurgulanmış, Ortadoğu coğrafyasında yahut Orta Asya'da bölgesel güç haline gelmek en önemli seçenek olarak görülmüştür. Rejimin "dinî" karakteri, dış politika söylemi açısından önemli bir güç kaynağı olarak sunulmuştur. Rejimin siyasal iskeletini oluşturan kurumların dinî referanslarla güçlendirilmesi, İran yönetimine dış politik vizyonunda adeta "uhrevî" bir nitelik kazandırmakla kalmamış, uygulanan siyasetin haklılığını ispatlamada din güçlü bir araç olarak kullanılmıştır. Bu, İran'daki mevcut rejime tahminlerin ötesinde bir direnç ve motivasyon sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda İran'ın dinî/siyasi nüfuzunu ülke sınırlarının ötesine taşıma fırsatı da vermektedir. Örneğin; dinî motivasyonla desteklenmiş Şii siyasi eksenini, Irak'tan Lübnan'a kadar uzanan bir coğrafyada etkin olma imkânı sağlayabilmektedir.¹⁵

Kendini bir din devleti olarak ortaya koyan İran'ın dış politika yapım süreci de bu anlayışın etkisiyle şekillenmektedir. Bu nedenle diğer ülkelerdeki kurumsal mekanizmalar İran dış politikası söz konusu olduğunda farklı işlemektedir. Bu çerçe-

vede, İran'ın dış politikada etken olan kurumlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

a. Anayasa

İran'da anayasa dış politika yapımının yapısal çerçevesini ve öncelikli temel prensiplerini ortaya koyarak karar alma süreçlerindeki sınırları çizer. İran İslam Cumhuriyeti (İİC) Anayasası'nın 152, 153 ve 154. maddeleri dış politikaya ilişkin temel ilkesel yapıyı düzenlemiştir. 152. Madde; "İİC'nin dış siyaseti; her tür egemenlik kurmak ve egemenlik altına girmeyi reddetmek, ülkenin her alanda bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, bütün Müslümanların haklarını savunmak, egemenlik peşindeki güçlere karşı hiçbir taahhütte bulunmamak ve savaş açma-yan devletlerle barışçı ilişkiler kurmak esaslarına dayanır" der. 153. Madde, dış politika yapımında bazı sınırlamaları kapsamaktadır. Buna göre hükümet "ülkenin doğal kaynakları, ekonomisi, ordusu ve kültürü üzerinde yabancı kontrolü doğuracak anlaşmaları imzalamama" konusunda yasaklanmıştır. 154. Madde ise, İİC'nin toplumların tümünde insan saadetini kendi gayesi olarak bilip bağımsızlık, hürriyet, hak ve adalet yönetimini dünya insanların tümünün hakkı olduğunu ilan eder. Bununla beraber, diğer milletlerin içişlerine her tür müdahaleden tam olarak çekinmekle beraber, mazlumların zalimlere karşı haklı mücadelelerini dünyanın neresinde olursa olsun himaye eder.¹⁶

Zaman içinde tartışmalı dış politika uygulamalarına anayasal bir çerçeve içinde kalarak yanıt veren İran hükümetleri, bunu pragmatik bir şekilde yapmayı ihmal etmemiştir. Örneğin, 16 Ağustos 2016 tarihinde İran'ın Rusya savaş uçaklarını Hemedan Hava Üssü'nde konuşlandırması, ülke içerisinde tartışmaya neden olmuş ve birçok grup Anayasa'nın ihlal edildiğini belirtmişti. 1979 Devrimi'nden

sonra ilk kez yabancı bir ülkenin savaş uçakları ülkeye konuşlanmış ve operasyonlarını buradan yürütmüştü. Rusya'nın Suriye'de düzenlediği hava operasyonlarını buradan yapması hem mesafenin kısılmasına hem de daha fazla operasyonun yapılmasına yol açarak muhaliflerin elinde tuttuğu Halep, İdlib, Deyr ez Zur gibi yerlerin yıkılmasına yol açmıştır. Komşu ülkeleri Amerikan askerî uçaklarına izin vermekle suçlayan İran'ın, Rus hava güçlerine üslerin açması Tahran açısından çıkarlara uygun ilkesel bir tutum olarak gösterilebilmektedir.

b. Dinî Lider

Dinî lider, sadece dış politikada değil, iç siyaset, güvenlik, ordu, sivil toplum kuruluşları ve hatta sosyal hayatın içindeki birçok kurum üzerinde etkiye sahiptir. Dinî liderin karizması, kendisine verilmiş yasal yetkilerden daha ziyade dinî kimliğinden kaynaklandığı için her türlü yasal yetkinin üzerindedir. Bu nedenle cumhurbaşkanı ya da hükümet ile karşı karşıya gelmesi durumunda dinî liderin görüşü önceliklidir. Dış politikada dinî lider, ülkenin en hassas çıkarlarını temsil eden üst kimlik olduğundan, siyasal sistemin formel kurumları dışında bir inisiyatif hakkı bulunmaktadır.

c. Hükümet

Her ülkede olduğu gibi İran'da da parlamento içinden çıkmış olan hükümet, ülkenin dış politikasını yönlendirmekten ve hesap vermekten sorumlu ana kurumdur. Burada hükümetin yapısı, öncelikle Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve Millî Güvenlik Konseyi organlarının birleşimi gibidir. Ayrıca İslami Danışma Meclisi, Dışişleri Bakanlığı gibi kurumlar da dış politikada karar alıcı kurumlardandır.¹⁷

Yukarıdaki genel karar alıcıların yanında, her ülkede olduğu gibi genel kamuoyu, medya, eko-

nomik ilişkiler, siyasal kültür, sosyal yapı, etnik unsurlar, jeopolitik gelişmeler ve Şii dünyasındaki gelişmeler de dış politika yapımında göz önünde bulundurulmuş unsurlardır.

İran dış politikasında herhangi bir karar sürecini etkileyen değişkenler ile bunlara göre politika belirleyecek olan karar alıcıların ilişkisi, sonucu belirlemektedir. Bunu şematik olarak şu şekilde yansıtmak mümkündür:¹⁸

Bağımsız Değişkenler	Karar Verme Süreci	Bağımlı Değişken
Jeopolitik durum Siyasi kültür Toplumsal değerler Tarihsel tecrübeler Heterojen etnik yapı Şii İslam anlayışı Sosyal yapı Ekonomi ve petrol gelirleri	Dinî liderlik Anayasa Kurumlar Aktörler arasında gayriresmî kişiselleşmiş ilişkiler (Kasım Süleyman gibi)	Dış politika davranışları

Bölgesel üstünlük arzusu, İran dış politikasının uzun yıllardır var olan bir özelliğidir. Uzun tarihsel geçmişinden ve jeostratejik açıdan oldukça önemli olan coğrafyasından ötürü İran, kendisini Körfez bölgesinin geleceğini belirleyen yegâne güç olarak görmektedir. Özellikle 1970'li yılların başında İngiltere'nin Körfez'den çekilmesi ile birlikte bu niyeti daha fazla gündeme gelmiştir.

Diğer yandan İran, kadim medeniyetinden ötürü kendisini bölge coğrafyasında diğer ülkelere göre daha etkin ve hak sahibi bir aktör olarak görme eğilimindedir. Böylece özellikle Ortadoğu'daki olaylara müdahalesini, bu tarihsel mirasın doğal bir sonucu olarak görmeye yatkındır. Yine İran'ın dış müdahalelere karşı tarihsel açıdan yaşamış olduğu değişim, İran halkının ve yöneticilerin

zihinlerinde derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Bu durum politika yapıcılarının düşüncesini ve eylemlerini etkilemektedir. Bu nedendir ki, kendi coğrafyasının savunma hattını daha ileri noktalardan başlatarak diğer ülkelere müdahalelerini gerçekçi saymaktadırlar.¹⁹

İran’da var olan etnik farklılıklar ve bölünmüşlükler, geçmişte olduğu gibi ülkenin tekrardan bölünebileceği konusunda yöneticiler tarafından endişeli senaryolara sebep olmaktadır. Var olan azınlık grupların diğer ülkelerle ilişki içerisinde oldukları kuşkusunu üzerinden kurgulanan bu anlayış, “yabancı güçlerin ajanı” gibi ithamların belirli gruplara karşı kamuoyu önünde açıkça kullanılmasını getirmektedir. Bundan dolayı ülke içerisindeki sorunların konuşulmaması ve kargaşanın ön cephe olarak gördükleri Ortadoğu’daki farklı cephelerden başlatmak, ülke dış politika yapıcılarının önemli davranış biçimlerinden biridir.²⁰

İran’ın dış politikasında sahip olduğu dinî söylem, özellikle dinî lider tarafından benimsenen ve 1979 yılından sonra dış politikanın temel ilkelerinden birisi olan “Şii yayılcılığı” iddiaları ile birleştiğinde, yukarıda sayılmış birçok önceliğin de önüne geçebilmektedir. Esas olarak dış politikanın merkezine yerleştirilen bu “Şii yayılcılığı” veya “rejim ihracı” politikası, diğer tüm güvenlik, iyi ilişkiler, ekonomik iş birliği gibi faktörleri kapsamakta ve onlara alan açmaktadır.

Yine özellikle son yıllarda Arap ülkelerindeki Şii azınlık grupların adeta hamisi rolüne soyunmuş bir İran görüntüsü, hemen tüm Arap coğrafyasında ve Şii azınlıkların olduğu farklı ülkelerle sorunlar yaşanmasında kolaylaştırıcı rol oynamaktadır. 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah’ın ortaya attığı İran’ın Şii yayılcılığını ifade eden “Şii Hilali” politikasını İran resmî olarak reddetse de izlediği

politikalar bunu yansıtmamaktadır. Diğer Arap ülkeleri tarafından da kabul gören bu husus, söz konusu ülkelerin İran aleyhine politika izlemesine neden olmakla kalmamış, oluşan genel olumsuz kanaat nedeniyle İran’ın diğer ülkelerin iç işlerine karışıp istikrarsızlık oluşturmaya çalıştığı yönünde yerleşik bir güvensizlik duygusu yaratmıştır.²¹

İran dış politikası söz konusu olduğunda, bölgedeki Arap ülkeleri ile İran arasında yaşanan her krizin İslam dünyası çapında sonuçları da olabilmektedir. İslam ülkelerinin kendi aralarındaki özel ilişkiler nedeniyle iki taraf arasındaki herhangi bir sorun İslam dünyasına da önemli zararlar vermektedir. Özellikle Şiiilerin yaşadığı coğrafyalarda Şii ve Sünni kesimin ayrışması gibi bir olumsuzluk, sadece dinî bir gerilim olmanın ötesinde, tüm İslam dünyasının geleceği bakımından güvenlik sorunları oluşturacaktır.

Stratejik Düşüm: Basra Körfezi²² ve Hürmüz Boğazı

Basra Körfezi; Arabistan Yarımadası’nın doğusu ile İran’ın güneybatısı arasında kalan stratejik bir su yoludur. Aslında Hint Okyanusu’nun bir devamı gibidir ve Ortadoğu’nun içine doğru sokulmuş bir görünüm arz eder.²³ Bu iç denizin kuzeyde Irak kıyılarında Şattü’l-Arap ağzından başlayarak güneydeki Hürmüz Boğazı çıkışına kadar olan uzunluğu 975 kilometre, İran ile Suudi Arabistan arasındaki eni ise yaklaşık 370 kilometredir. Araplar tarafından “Arap Körfezi” (*el-Halîcî’l-Arabî*), İranlılar tarafından “Fars Körfezi” (*Halîc-i Fârisî*) olarak adlandırılan deniz, bölgede bir dönem hâkimiyet kurmuş olan Osmanlılar tarafında, Basra kentinden dolayı “Basra Körfezi” olarak adlandırmıştır.²⁴ Günümüzde İran, Pers ismini korumak için “Millî Pers Körfezi Günü” ilan etmiştir ve her yıl nisan ayında düzenledi-

ği bir etkinlikle bunu kutlamaktadır. Körfeze komşu olan ülkeler arasında isim konusunda bir anlaşmazlık bulunsa da Birleşmiş Milletler Pers Körfezi isminin kullanılmasına destek vermiştir.²⁵

İran ve Suudi Arabistan gibi iki büyük devletin yanı sıra Kuveyt, Katar, Bahreyn, BAE, Umman ve Irak gibi bölgenin diğer irili ufaklı ülkelerinin de kıyı olduğu Körfez, dünya petrol rezervinin %55 ve dünya gaz rezervinin %41'ini barındırmaktadır.²⁶ Yine aynı nedenle Basra Körfezi dünyanın enerji trafiğinde kritik bir coğrafi geçiş yeri olması nedeniyle önemlidir. Bölge ülkelerinin tümü, enerji ürünlerini uluslararası pazarlara taşıırken, başta gıda ve sanayi ürünleri olmak üzere dünyadan yapılan ithalat da bu su yolundan sağlanmaktadır.²⁷

Dünyadaki petrolün en fazla geçtiği boğazlara²⁸ bakıldığında, Basra Körfezi'ndeki Hürmüz Boğazı günlük 17 milyon varil ile dünyadaki tüm petrol ihtiyacının yaklaşık %40'ının geçişini sağlamaktadır.²⁹ Böylece boğazdan deniz yolu ile taşınan petrol miktarı dünya petrol ticaretinin %35'ine, genel anlamda ise dünya petrol ticaretinin %20'sine denk gelmektedir. Diğer taraftan başta Avrupa olmak üzere Japonya ve Çin gibi Asya ülkelerinden ihraç edilen malların da %60'tan fazlası bu bölgeden geçiş yapmaktadır. Ekonomik değerinin yanında stratejik konumundan dolayı da Körfez bölgesi alternatifsizdir.³⁰

Bölgenin ticari önemi paha biçilemediği için uluslararası güçler dönemsel olarak çıkar çatışması içine girmektedirler. Bölgede özellikle Amerika'nın etkisi ön plandadır. 2. Dünya Savaşı sonrasında bölgeye yerleşmeye başlayan Amerika, İran'ı ve Suudi Arabistan'ı müttefik seçerek Körfez'in iki tarafını da kontrolünde tutmaya çalışmıştır. Şah Rıza bölgesel bir süper güç olmak

için Amerika'nın bu politikasından yararlanmış ve Körfez'in üzerinde güç uygulamaya çalışmıştır. 1970'te İngiltere'nin Körfez bölgesinden çekilmeye başlaması ile birlikte kurulan Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) adlı yeni ülke ile İran arasında bölgedeki bazı adaların kime ait olacağı konusunda bir sorun yaşanmıştır. Körfez'deki stratejik konumda bulunan Abu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adaları üzerinde BAE'nin hak iddia etmesi Tahran yönetimini kızdırmıştır. Ayrıca Bahreyn'i de kendisine bağlı vilayet ilan etmek isteyen İran'a karşı, ABD ve İngiltere'nin araya girmesi ile gerginlik daha fazla artmadan taraflar arasında uzlaşma sağlanmıştır.³¹

1979 Devrimi ile birlikte enerji, ekonomi ve güvenlik kavramı üzerine kurulu politikaların yanına dinî bir unsurun eklenmesi ile birlikte, günümüze kadar Körfez çevresinde istikrarsızlığa ve gerilime neden olacak unsurlar belirginleşmiştir.³²

İran'ın yeni dönemle birlikte Körfez siyaseti de köklü olarak değişmiş ve öncesinde tamamen Amerikan odaklı dizayn edilen bölgesel güvenlik yapısı, bu kez Körfez'in güvenliğini sağlamada bölge ülkelerinin inisiyatif alması gerektiği görüşü ile değişmiştir. İran bu tarihten itibaren bölgedeki ABD'nin askerî varlığına karşı çıkmaktadır. Nitekim Irak ile giriştiği sekiz yıl süren (1980-1988) savaşta Körfezi, Amerikan donanmasına ait savaş gemileri ile kargo gemilerine kapatma girişimleri olmuştu. Irak'a destek veren Kuveyt gemilerinin İran savaş uçaklarınca bombalaması ardından, bu gemilere Amerikan bayrağı çekilmiş ve bölgede ABD donanması ile İran karşı karşıya gelmiştir. Hatta bu dönemde ABD donanması İran gemilerini ve araçlarını da vurmuştur.³³

Körfez'de yaşanan bu gerginlik bir yandan İran'ın rejim ihracı söylemi ile diğer taraftan SSCB'nin

Afganistan'ı işgali ile yeniden yükselen Soğuk Savaş denklemi gündeme getirmiş ve bölgedeki Arap ülkeleri, ciddi bir varlık krizine girmiştir. Böylesi bir tırmanma akabinde gelişen olayların zorlamasıyla Körfez bölgesindeki altı Arap ülkesi bir araya gelerek 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'ni (KİK) kurdular. Suudi Arabistan'ın başını çektiği örgüte Katar, Kuveyt, Bahreyn, BAE ve Umman katılmıştır. Bir iş birliği örgütü olmaktan daha ziyade, bölgesel bir güvenlik paktı gibi planlanan bu örgüt, başta İran tehdidi olmak üzere bölgedeki gelişmelere karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır.³⁴

Öbür yandan İran için aynı Körfez'in güvenliği, doğrudan doğruya kendi ülke içi güvenliğinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Zira bu bölgede yaşanacak gelişmeler doğrudan İran'daki rejimin geleceğini etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle Körfez'deki etkinliğini arttırmak amacıyla İran, başından itibaren Hürmüz Boğazı'na özel bir önem atfetmektedir. Basra Körfezi'ne girişin anahtarı durumundaki bu boğazın kontrol altında tutulması, tüm bölgesel dengeleri etkilemektedir. Sadece bölge dışı güçlerin bu boğazı kullanarak kendisine tehdit oluşturması değil, aynı zamanda kendisinin dünyaya güvenli çıkışı da bu hattan sağlanmaktadır.³⁵ Nitekim 2015 yılında Suudi Arabistan'ın Yemen'e "Kararlılık Operasyonu" adı altında müdahalede bulunması ardından İran, kendi müttefiki olarak gördüğü ve desteklediği Husi militanlarına desteğini büyük oranda bu deniz yolu ile sağlamaktadır.³⁶

İran'ın jeopolitik konumu, bu geçiş güzergâhını kontrol altında tutmasını zorunlu kılmakta ve bölgedeki hâkimiyetini güçlendiren faktörlerden biri haline getirmektedir. İran, Basra Körfezi'ndeki konumu dolayısıyla dünyanın her tarafı ile doğ-

rudan ilişki kurabilecek bir avantaja sahiptir. Bu yüzden de egemenlik gücünü göstermek için zaman zaman Hürmüz Boğazı'nı kapatmakla dünyayı tehdit etmektedir.

Basra Körfezi'ni açık denizlere bağlayan Hürmüz Boğazı, ortalama 30 mil genişliktedir ve en dar yeri 21 mil kadardır. Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı, genel olarak sığ sular olup Körfez'in derinliği 50-90 metre arasında değişmektedir ve en derin yeri Abu Musa Adası yakınlarında 126 metre kadardır. Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nın ve Basra Körfezi'nin derinliğinin az olması nedeniyle büyük tonajlı gemilerin seyrüseferi, belirli rotaya tabi olmakta ve bu husus gemilerin belirli bölgelere kanalize olmalarından dolayı İran'ın askerî tedbir almada avantajına olmaktadır.

İran'ın iddialarına göre; Hürmüz Boğazı uluslararası su olmayıp 21 millik genişliğin 10,5 millik kısmı İran'ın, 10,5 millik kısmı ise Umman Devleti'nin kara suları kapsamındadır. Uluslararası yasalara göre bu tip boğazlar sahildar devletin denetimi altındadır.³⁷ Hürmüz Boğazı'ndan geçişi ilgilendiren iki temel uluslararası hukuk düzenlemesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölgeler Sözleşmesi, ikincisi ise 1982 tarihli BM Deniz Hukuku sözleşmesidir. İran, 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmesini imzalamasa da meclis onayından geçirmemiştir ve doğal olarak yasal herhangi bir sorumluluğu yoktur. Ancak prensipte bu sözleşmeye bağlı olduğunu bildirmekte ve anlaşmada yer alan "transit geçiş hakkının" sadece bu sözleşmeyi onaylayanlar açısından geçerli olabileceğini öne sürmektedir. Bu bakımdan İran, ABD'nin bu sözleşmeyi onaylamadığı için transit geçiş hakkı bulunmadığını iddia etmektedir.³⁸

İran P5+1 ülkeleri ile 2015 yılında yaptığı anlaşmaya kadar 2006 yılından beri dönemsel

olarak dünyayı Hürmüz Boğazı'nı kapatmakla tehdit etmektedir. Operasyonel gücünü göstermek içinde birçok tatbikat düzenlemiştir. 2007 yılında devriye gezdiği saha alanını genişleterek Irak'ın sınırları içerisine girmiştir. 2008 yılında güney kıyıları boyunca birkaç yeni deniz üssü inşa etmiş ve operasyonel kabiliyetinin geliştiği mesajını vermek istemiştir. Bu durum, İran-Irak Savaşı'nda Körfez ülkelerine ait petrol tesisleri ve tankerlerin İran tarafından seyir füzeleri ile vurulmasını akla getirmekte ve KİK üyesi ülkeleri endişelendirmektedir. Buna karşılık ABD, durumu fırsata dönüştürüp Bahreyn'de bulunan 5. Filo karargâhını genişleteceğini duyurmuştur.³⁹

Gerek İran Silahlı Kuvvetleri gerekse Devrim Muhafızları'nın envanterinde bulunan silahlar ile Hürmüz Boğazı'nı kapatması pek ihtimal dâhilinde değildir. Fakat kısa süreli kesintiler ve kaos yaratmak için başvuracakları araçları incelediğimizde; mayınlar, küçük botlar, denizaltılar, kıyıda konuşlu füze sistemleri ve korvetleri bulunmaktadır. İran silahlı kuvvetlerinin envanterinde değişik tiplerde 5.000 dolayında mayın olduğu tahmin edilmektedir. Deniz trafiğini aksatmak açısından mayınlar hem kullanışlı hem de ucuzdur. Küçük botlarla gemilere yönelik hızlı saldırılar gerçekleştirilerek gemilerin ele geçilmesinde etkili olabilirler. Yine Basra Körfezi'nde tankerlerin seyirüne müsait derinliğin İran kıyılarına yakın bölgelerde olması, İran'ın sahillere ve adalarına yerleştirdiği füze bataryalarına elverişli imkânlar sağlamaktadır. Denizaltılar ve korvetler ise, diğer bölge ülkelerini ve ABD donanmasını düşündüğümüzde daha etkisiz olduğu değerlendirilebilir.⁴⁰

İran için boğazı kapatmak dünya ticaretine zarar vereceği gibi kendi ekonomisi için de ciddi riskler taşımaktadır. Ekonomisinin büyük bir

bölümü petrole bağlı olan İran'ın yapacağı bu tür eylemler her şeyden önce kendisine zarar verecektir. Ayrıca yapacağı bu eylem savaş sebebi sayılacağı için diğer ülkelere özellikle rafinerileri ve güç santrallerine yönelik tahrip edici saldırılar, İran'ın hâlihazırda yetersiz olan altyapı sistemlerinin tamamen çökmesine neden olabilir. Bu durum 1980-1988 yılları arasında Irak ile yaşadığı savaştaki yıkımdan daha kötü sonuçlar doğurabilecektir. Kaldı ki Japonya, Hindistan, Çin ve Güney Kore gibi ülkeler de İran'a karşı harekete geçebilirler. Tüm olasılıkları göz önüne aldığımızda İran'ın şimdi ya da ileride bu tür bir eyleme girmesi düşünülmemektedir. Fakat bölgedeki müttefiklerini ve küresel konumunu korumak için tansiyonu yükseltecek adımları da atmaktan kaçınmayacaktır.

İran'ın Ortadoğu Siyaseti

1979 Devrimi'nden önceki politikasında Batı yanlısı olan İran, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olmuş ve neredeyse tüm politikalarını buna göre şekillendirmişti. Bu dönem İran'ın başta Suudi Arabistan olmak üzere tüm Körfez ülkeleri ile ilişkileri de Batı'nın yaklaşımı doğrultusunda olmuştur. Ancak 1979 Devrimi gerçekleşikten sonra neredeyse tamamen değişen İran dış politikası, bu kez Batı karşıtı bir siyasete evrilmiştir. Bu siyasetin doğrudan sonucu olarak da bölgedeki Batı yanlısı devletler ile yeni kriz alanları ortaya çıkmıştır. Sadece dış politik tercihleriyle değil, İran'ın devrimci söylemi ve özellikle devrim ihracı kuşkuları, komşu ülkelerdeki rejimlerce büyük bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Bazı araştırmacıların "İslami soğuk savaş" olarak adlandırdığı bu dönemde, Ortadoğu ülkeleri adeta iki kutuplu bir düzene geçmiştir. Bu yeni sistem, birtakım ülkeleri İran yanında yer alma-

ya zorlarken, bir kısmını da İran karşıtı cephede konumlandırmıştır.

1980 yılında Irak'ın saldırması üzerine patlak veren yeni Körfez Savaşı (İran-İrak Savaşı) İran'ın sert söylemin ötesinde uluslararası aktörlerin en azından bir kısmıyla yakınlaşması gereğini dayatmıştır. Küçük şeytan olarak nitelendirdiği SSCB ile ilişki kuran İran, Ortadoğu ülkeleri arasında özellikle Suriye ile yakınlaşmıştır. Sünni Arap ülkeler nezdinde fazla bir şansı görünmeyen İran, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca hükümet dışı aktörlerle ilişkilerini geliştirme konusuna ağırlık verirken, kendisine partner olarak Lübnan Hizbullah'ı başta olmak üzere bölgedeki silahlı grupları daha yakın görmüştür. Çevresindeki Arap ülkelerinin hemen tümünde Şii bir azınlık grubunun bulunması İran açısından söz konusu ülkelerin iç siyasetine dahi müdahil olabilecek bir avantaj olarak görülmüştür. Bunun en açık sonuçlarını Lübnan'da, Irak'ta, Yemen'de, Bahreyn'de ve ileriki yıllarda Suudi Arabistan'da gözlemlemek mümkün olacaktır.

Irakla İlişkiler ve Yeni Nüfuz Alanı

Körfez bölgesinde öteden beri birbirlerine üstünlük kurma mücadelesi veren İran ve Irak'ın, 1979 yılından sonra Saddam'ın Irak'ta, Humeyni'nin de İran'da iktidara gelişleri ile birlikte, rakipten öte düşman haline dönüştükleri söylenebilir. 1979 Devrimi'nden önce İran, ABD'nin çift sütun politikasının en önemli ayağından biri idi. Rıza Şah'ın Batı bloğunda yer alması ve izlediği dış politika, Bağdat yönetimini SSCB'ye yaklaştırmış, iki ülke birbirine rakip olmuştu.

İran Batılı ülkelere aldıkları destek ile 1971 yılında petrol taşımacılığı için stratejik önemi olan Körfez'deki üç adayı (Abu Musa, Büyük Tunb ve

Küçük Tunb) işgal etti. Şah'ın daha ileri giderek Bahreyn üzerinde de hak iddia etmesiyle Batılı ülkeler İran'ı burada sınırladı. Arap Birliği'nin liderliğine oynayan Irak ise buna karşı cevap vererek İran ile diplomatik ilişkilerini kesip İran'ın Abadan Petrol Rafinerisi ile Hürremşah Limanı'na geçiş hakkını kısıtladı. Bu gelişmeler neticesinde iki ülke arasındaki gerilim, sıcak çatışmaya doğru yol almaya başlıyordu.

İran ile Irak arasında 1970-1990 arasında ikili ilişkileri etkileyen temel sorun alanları şunlardır:⁴¹

- Şattü'l-Arap sorunu
- Bölgesel hegemonya mücadelesi
- Kürt milliyetçili sorunu
- Huzistan bölgesi ve İran'daki Arap nüfusu meselesi
- Güney Irak'taki Şii nüfus

Şattü'l-Arap su yoluna ilişkin, Osmanlı'nın bölgesel bir aktör olduğu dönem dâhil son 150 yıldır yapılmış tüm anlaşmalar, (1847 ve 1913 yıllarında-kiler dâhil) bir şekilde İran aleyhine sonuçlanmıştı. 1970'lere geldiğinde ise bölgede Irak'a göre daha güçlü ve istikrarlı bir bölgesel güç durumundaki İran, bundan aldığı cesaretle daha öncesinde 1936 tarihli Şattü'l-Arap su yolu çözümü için imzalanan anlaşmayı tek taraflı olarak iptal ettiğini duyurdu. Bölgeye gemilerini de yollayan İran, başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ve İsrail'den destek alarak Irak'a karşı adı konmamış bir savaş başlattı. Bunun yanında Irak'taki Kürtleri de etkin olarak kullanmayı ihmal etmedi. Nitekim, Kürt grupları ile Irak hükümeti arasında Kürtlere özerklik veren 1970 tarihli anlaşma, İran ve ABD'nin müdahalesi nedeniyle uygulanamadı. KDP ile Bağdat hükümetinin anlaşamaması üzerine Irak'ta 1974 yılında

bir iç savaş başladı. Kürt milliyetçilerine İsrail, ABD ve İran tarafından para ve silah yardımıyla bulunarak Irak'ın zayıflatılması amaçlanmış ve bunda da kısmen başarı sağlanmıştır.⁴²

Bu gelişmeler ardından Irak'ı masaya oturmaya ikna eden İran, 1975 yılında imzalanan Cezayir anlaşması ile Irak'ın iç işlerine karışmayacağına dair teminat vermiş ve bunun karşılığında Şattü'l-Arap su yolunun kontrolü konusunda tavizler almıştır.⁴³ Bu anlaşma ile Irak ordusuna ciddi kayıplar verdiren Kürt gruplara desteğini kesen İran, Şattü'l-Arap'ta istediklerini almış oldu.⁴⁴

Basra Körfezi'nin kuzeyinde, İran içinde bulunan Huzistan bölgesi sadece Irak ile İran arasındaki ilişkilerde değil, bugün İran'ın bölgedeki tüm Arap ülkeleri arasındaki bir sorun alanına dönüşmüştür. Bu bölgede yaşayan Araplar, Irak-İran Savaşı'nın çıkmasında önemli bir etkidir. İran'ın petrol ve doğal gaz yataklarının önemli bir kısmının burada bulunması ve bu bölgede 1,5 milyona yakın Şii Arap'ın yaşaması, Saddam Hüseyin'in İran'ı sıkıştırma konusunda kullanabileceği bir unsur olarak görülmüştü.

Saddam Hüseyin, ateşli bir Arap milliyetçiliği söylemiyle 1980'de yaptığı bir konuşmada, bu bölgeye bağımsızlık verilerek Arabistan adı altında bir devletin kurulmasını talep etti. Ancak burada yaşayan halk, milliyetçi duygulardan daha ziyade, mezhebî aidiyete değer vermiş ve İran-İrak Savaşı sırasında Saddam'ın beklediği tepkiyi göstermemiştir.⁴⁵

İran-İrak Savaşı olarak bilinen Birinci Körfez Savaşı, Saddam Hüseyin'in 17 Eylül 1980'de Meclis'te yaptığı konuşma ile başlayacaktır. Saddam Hüseyin 1975 tarihli Şattü'l-Arap Anlaşması'nı feshettiğini açıklayarak nehrin her

iki yakasının da kendilerine ait olduğunu ve bu durumun Osmanlı zamanından beri sürdüğünü ve İngiltere'nin bölgeden çekilirken soruna çözüm bulmadan gittiğini ifade ediyordu. Bu iddiasına İran tarafı, Osmanlı döneminde yapılan anlaşmaların geçersiz olduğunu çünkü ortada böyle bir devletin olmadığını belirterek yanıt vermiştir.⁴⁶

Saddam, kendi yapmış olduğu savaş planında, dışarıdan yapılan bir saldırı sonucunda İran içindeki rejim karşıtlarının da harekete geçerek rejimi yıkacağını hesap ediyordu. Irak ordusunun Humeyni Devrimi sonrasında silah ve personel olarak sıkıntıda olan İran ordusunun bu durumundan yararlanabileceğini düşünüyordu. Saddam Hüseyin, İran'ın bu durumundan faydalanarak Körfez'de etkin duruma gelme ve böylece Arap dünyasının lideri olma hayalinin de bunda etkili olduğu söylenebilir. Zira, Mısır'ın 1979 Camp David Antlaşması nedeniyle Arap dünyasından izole edilmesiyle oluşan liderlik boşluğunun İran'a tüm Arap ülkeleri adına açılacak bir savaşla kendisi tarafından doldurulabileceğini hesaplamıştı.⁴⁷

Savaşın görünen gerekçeleri bir yana gerçekte, iki taraf için de jeopolitik rekabet olduğu ortadadır. Irak'ın İngiltere'nin çizdiği sınırlar içerisinde Körfez'e rahat açılmaması ve bu nedenle petrol satışını yeteri kadar yapamaması öncelik taşırken, hemen yanı başında yaşanan İran Devrimi'nden rahatsız olması temel motivasyonuydu. Buna karşın İran ise hem Şiiliği yayma ve devrimi ihraç etme politikası hem de körfeze egemen olma iddiası peşindeydi. Irak Devlet Başkanı yardımcısının Taha Yasin Ramazan'ın yaptığı bir konuşmada bunu açıkça belirtmiştir: “Bu savaş 1975 Cezayir anlaşması veya birkaç yüz kilometrelik toprak ve Şattü'l-Arap'ın yarısı için değil, doğrudan doğruya İran Cumhuriyetini devirmek içindir.”⁴⁸

Sekiz yıl süren savaşta Batılı devletler Saddam Hüseyin'e destek sağlamışlarsa da savaşı kazanarak bölgede İsrail'i tehdit edecek bir Arap gücü olmaması için de İran'ı tamamen yok etmesine izin vermemişlerdir. Nihayetinde her iki ülke de Batı'nın çıkarları için tehlikeli ülkeler kategorisinde yer almakta idi. Savaş artık sürdürülebilir olmaktan çıkınca 1988 yılında Humeyni'nin "zehir içmekten beter" dediği BMGK'nın 598 sayılı kararını kabul ettiğini açıkladı ve ateşkes ilan edildi. Saddam Hüseyin'in Mayıs 1990 yılında Cezayir Anlaşması'nı yeniden tanıdığını açıklaması ve işgal altında tuttuğu İran topraklarından çekileceğini bildirmesi, iki ülke arasındaki sıcak çatışma sonlandırılmıştır. Girilen bu amansız savaş, İran'ın bölgedeki üstünlüğünün sona ermesine ve askerî teçhizat stoklarının ciddi şekilde tükenmesine sebep oldu. İran ile diğer Körfez devletleri arasında teknolojik açıdan büyük bir uçurum meydana geldi.⁴⁹ Irak için ise ülkenin kaynakları bir hırs uğruna tükenmiş, 1970'li yıllarda başlayan kalkınma atılımlarının boşuna gitmesine neden olmuştur.⁵⁰

Körfez krizi ardından bu kez Saddam yönetiminin 1990 yılında Kuveyt'e saldırması ve hemen ardından ABD'nin başını çektiği koalisyonun bölgede giriştiği harekât İkinci Körfez bunalımına neden oldu. İran, 1990'lı yıllar boyunca Irak'a karşı BM'nin politikalarına yakın durarak Irak'a karşı ambargoya büyük bir memnuniyetle katıldı. Bununla beraber İran, Irak'a karşı askerî harekâta karşıydı. Zira bölgede yabancı güçlerin sürekli bulunabileceği bir ortam, Tahran yönetimi için de ciddi bir güvenlik riski taşıyordu.⁵¹

Humeyni'nin ölümü sonrasında Irak'la başlayan yumuşama, 1997 yılında İran'da yapılan seçimlerde Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı

olmasıyla bir adım daha ileriye taşınabilirdi. 9-11 Aralık 1997'de İslam Konferansı Örgütü'nün Tahran'da toplanması ve bunun öncesinde Irak'lı esirlerin bırakılması, iki ülkenin yakınlaşması yönünde atılmış bir adım olarak görüldü. Hatta bu dönemde Irak'lı yetkililerin İran'dan ambargoyu kaldırması yönündeki talepleri karşılık bulmuş ve ikili ilişkilerde ilerleme kaydedilmiştir.⁵²

Irak ile yaptığı uzun savaş döneminden çıkan İran, savaşın ardından Irak'a nazaran daha avantajlı bir konum elde etmesine rağmen dış politikasını uzlaşma zemininde yürütmeye özen göstermiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde meydana gelen değişim-dönüşüm, ayrıca Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'ın bölgede pasifize edilmesi gibi alt-sistemsel faktörlerle birlikte İran 1988-2005 yıllarında yumuşak güç odaklı uzlaşmacı bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Ancak Irak'la ilgili siyasette en önemli dönüm noktası, 2003 yılındaki Amerikan işgali ile yaşandı. O tarihe kadar, Irak'ta siyasete ve güvenlik mekanizmalarına hâkim olan kesim ağırlıklı olarak Sünni kesimden seçilmekteydi. Ancak ABD işgali ile bu durum değişti ve Saddam'ın yıkılması ile birlikte hükümetin sivil ve askerî kadrolarında Şii'lere öncelik veren bir dönem başladı.

Amerika'nın "demokrasi ve özgürlük" vaadi ile düzenlediği işgal harekâtı, Baasçıların iktidardan uzaklaştırılması bahanesiyle tüm Sünni kesimin marjinalleştirildiği bir dönemi getirmişti. Amerika'nın bu politikasından cesaret alan Iraklı Şii siyasetçiler, özellikle de İran'la sıkı irtibat halindekiler, iktidara geldiklerinde ilk iş olarak devlet kademesindeki tüm Sünni politikacıları ve bürokratları görevlerinden uzaklaştırma veya pasifize etme gibi bir uygulama içine girdi. Böylece İran için adeta yeni bir alan açılırken, bu tarihten

itibaren birçok araştırmacının tabiriyle “Şii jeopolitiği” Ortadoğu siyasetinin merkezi tartışma konularından biri haline gelmeye başlamıştır.

Amerikan işgali sonrasında İran’ın Irak üzerinde bu kadar etkili olmasında kendi kontrolü altındaki Şii grupları kullanmasının ve dinî bağları kullanarak Şii çoğunluğu manipüle edebilmesinin etkisi büyüktür. Esasında Iraklı Şiiiler ile İran Şiiileri arasında doktriner konularda ve dinî liderliğe ilişkin bir çekişme öteden beri var olsa da hayati riskler söz konusu olduğunda ittifak edebilmişlerdir. Iraklı Şii ulemanın Necef merkezli dinî yaklaşımına karşın, İranlı ulemanın Kum kenti merkezli anlayışı hep rekabet halinde olmuştur. Bununla birlikte, Amerika’nın Irak’ı işgal etmesi ve devlet kurumlarını dağıtması ile birlikte oluşacak yeni düzende iş birliği yapmaları gerektiğini düşünen bu iki farklı ekol, büyük oranda iş birliği halinde hareket etmiştir.

İran’ın Irak’ta etkin olarak iş birliği yaptığı büyük aileler arasında üç aile ön plana çıkmaktadır: Bağdat’a bağlı Kazimiye bölgesinde etkin olan Sadr ailesi, Necef ve bölgesinde etkin olan el-Hekim ailesi ve Kerbelalı Şirazi ailesi.⁵³

Bunlar içinde Sadr ailesi, başta Irak olmak üzere Lübnan ve İran’da da Şii toplumunda belli bir dönem siyasi ve dinî karizmatik liderler çıkarmış bir gruptur. Geçmişte Iraklı Şiiilerin dinî merciyet olarak liderliğini üstlenmiş görünen bu aile, Saddam döneminde ciddi baskılara maruz kalmıştı. Mukteda Sadr’ın liderliğini yaptığı aile ve ona tabi olanların oluşturduğu büyük grup, Amerika’nın Irak’ı işgali sürecinde sessiz kalan Sünni ya da Şii grupları eleştirmiş, işgalden sonra kurulan Irak Yönetim Konseyi’ne katılmayı reddetmişti. Ayrıca İran’ın nüfuzuna oldukça açık görünen Ayetullah Ali Sistani ve sürgün yıllarında

hep İran’ın desteğiyle ayakta durmuş olan Dava Partisi gibi oluşumlara da cephe almıştı. Oluşturdukları Mehdi ordusu ile Bakuba, Kufe, Necef, Kerbala ve Kut gibi belli bölgelerde etkili oldukları bilinmektedir.⁵⁴ İran ile ilişkileri hep inişli çıkışlı olan Sadr grubu, Tahran yönetiminin çıkarlarına tehdit olarak görüldüğü dönemlerde uyarılmış, diğer zamanlarda da büyük Şii koalisyonu ile hareket etmeye zorlanmıştır. Bu genellikle başarılı olmuş ve Tahran yönetimi ile Sadr hareketi arasında bir şekilde denge sağlanmıştır.

Buna karşın, Irak’taki Şii gruplar içinde İran’a en yakın görünen dinî hareket, merkezi Tahran’da bulunan Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi’dir (İİDYK). Bu grup, 1980’de İran’a kaçan eski bir Dava Partisi üyesi olan Ayetullah Muhammed Bekir el-Hekim tarafından birçok grubun bir araya gelmesiyle 1982’de kurulmuştur. Ayetullah Muhammed Bekir el-Hekim İran’daki 23 yıllık sürgünden sonra Necef’e geri döndüğünde suikastla öldürülmüştür. Bekir el-Hekim’in ölümünden sonra ise hareketin başına kardeşi Abdülaziz el-Hâkim getirilmiştir.⁵⁵ *Bedir Tugayları* adlı silahlı bir güce sahip olan bu grup, işgal sonrası süreçte ABD ile neredeyse koordinasyon halinde hareket etmiştir. Bu uyumun bir avantajı olarak Amerikan işgal güçlerinin hedefi olmadığı gibi, Amerikan valisinin kontrolünde yürütülen anayasa ve seçim çalışmalarında en güçlü aktör olarak masada oturmuştur. 11 Mayıs 2007’de ülkede devrim şartlarının ortadan kalktığı gerekçesiyle Konsey’in adındaki “Devrim” ibaresi kaldırılmıştır. Böylece Konsey’in yeni ismi “Irak İslam Yüksek Konseyi” olarak değişmiştir.⁵⁶

Irak’ta faaliyet gösteren Şii-siyasi oluşumlar arasında en organize topluluklardan biri de İslami Dava Partisi’dir. Saddam’dan kaçarak İran’a sı-

ğınan bir grup siyasetçi ve din adamının 2003 yılından sonra yeniden geri dönmesi ile Dava Partisi Irak siyasetinde belirleyici aktör haline geldi. Aynı dönemlerde ve aynı kaygılarla vücut bulan İslami Çalışma Teşkilatı dikkat çekicidir. İslami Dava Partisi, Necef merkezli Şii âlimlerin öncülüğünde oluşturulurken İslami Çalışma Teşkilatı, 1961 yılında Kербela merkezli Şîrazî ve Müderrisî ailelerinin öncülüğünde bir grup âlim tarafından kurulmuştu. Teşkilatın kuruluş gayesi, yayılmakta olan komünizmle mücadele, merkezî otoriteye tepki ve Allah'ın hükümlerinin hâkim olduğu İslam Devleti'nin kurulması için çalışmak gibi söylemlere dayandırıldı. Hareketin öncüsü Takî el-Müderrisî, diğer Şii liderler gibi uzun süre İran'da yaşayan biridir. O da benzerleri gibi ABD öncülüğündeki müdahale ardından Saddam yönetiminin devrilmesiyle Irak'a geri döndü. İşgal sonrası dönemde Ahmet Çelebi vasıtasıyla ABD'den yardımlar aldığı iddia edildi.⁵⁷

Yukarıda bir kısmı zikredilen gruplara ilave olarak İran'ın bizzat kendi siyasetçilerinin de 2003 yılından itibaren Irak'ta rahat hareket imkânı bulduğu söylenebilir. En kuzeyden güneye kadar ülkenin tüm coğrafyasında elini güçlenmiş hisseden İran'ın Kasım Süleymani gibi sembol isimler üzerinden büyük bir saha avantajına sahip olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, İran açısından Irak'ta asıl dönüm noktası Irak Şam İslam Devleti (İŞİD=DAEŞ) isimli grubun Haziran 2014 yılından itibaren artan gücüyle geldi. Azılı bir İran düşmanlığı ve Şiiliği tekfir inancına sahip olan DAEŞ'in 9 Haziran 2014'te Musul'u ele geçirmesi, zannedilenin aksine İran'ın lehine bir siyasal durum yarattı. Irak ordusunun Sünni bölgelerde yürüttüğü sindirme operasyonlarında sonuç alamadığı günlerde,

DAEŞ yayılmacılığına karşı esrarengiz biçimde silahlarını bırakarak geri çekilmesi ve yetersiz bir görünüm sergilemesi, Başbakan Nuri Maliki yönetimine İran'dan askerî yardım isteme konusunda kolaylaştırıcı rol oynadı. Maliki döneminde Sünni kesime yönelik baskı politikasının uygulanması, dünyadan büyük eleştiri aldığı gibi DAEŞ gibi grupların eline büyük bir koz vermişti. DAEŞ'in güçlen-diril-mesi, Maliki'nin bilinçli bir taktiğimidir bilinmez, ancak böylesi bir örgütün ülke topraklarının bir bölümünü ele geçirmesi Bağdat hükümetinin uluslararası anlamda elini güçlendirmiş ve İran'ın desteği ile yeni Şii milis güçleri oluşturma imkânı vermiştir. Gayrinizami harp veren bu milislerin başında Haşdi Şabi milisleri gelmektedir. Bu milis gücünün tüm ihtiyaçlarını karşılayan İran, bu örgüt üzerinden siyasileri de kontrol altına almaktadır.

Örgüt, DAEŞ'in Musul'u ele geçirip Bağdat, Necef, Kербela gibi Şiilerin kutsal mekânlarına yöneldiği esnada Şii lider Ayetullah Sistani'nin "cihad" çağrısı üzerine kurulmuştur. Haşdi Şabi, Irak'ta İran'ın desteğini alan onlarca milis gücü için resmî bir çerçeve oluşturmaktadır. Söz konusu milis güçler arasında İran'da 1980'li yıllarda kurulan ve aynı zamanda Haşdi Şabi'nin genel komutanı olan Hadi el-Amiri liderliğindeki Bedir Tugayları ve Sadr hareketine bağlı Mehdi ordusundan ayrılan Kays el-Hazeli liderliğinde 2007 yılında kurulan Asaib Ehlul Hak hareketinin yanı sıra irili ufaklı 76 grup bulunmaktadır.⁵⁸

Haşdi Şabi adı altında toplanan bu milisler İranlı komutanlar tarafından eğitilip silahları İran'dan gelmiştir. Böylece İran'ın siyasi nüfuzu silahlı güçler vasıtası ile daha da artmıştır. 7 Nisan 2015'te Haydar İbadi liderliğindeki Bakanlar Kurulu kararı ile Haşdi Şabi doğrudan Başbakan'a

bağlı resmî bir devlet birimi haline getirildi. İbadi'ye bağlı milislerin sayısı yaklaşık 80.000'i bulsa da bunlar sayısal olarak görüldükleri kadar operasyonel anlamda güçlü gruplar değil. Esas yapıyı sayıları 50.000'i bulan altı büyük grup oluşturmakta ve bunlar da doğrudan İran'a bağlı bulunmaktadır. Bunların en büyüğü ise yaklaşık 25.000 kişi ile Bedir grubudur.

Carnegie Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin 2016'da yaptığı bir araştırmaya göre, Şiiilerin %99'u DAEŞ ile mücadele için Haşdi Şabi'yi desteklemektedir.⁵⁹ Her milisin yaklaşık 600 dolar maaş aldığı hesap edilirse, sadece maaş giderleri aylık 1 milyon doları aşan bu grubun finansmanı büyük bir kaynağı gerektirmektedir. Teşkilatın finansmanı büyük oranda İran, Irak Şii partileri ve Irak'taki Şii ulema tarafından karşılanmaktadır. Haşdi Şabi'nin 2015 bütçesi yaklaşık 5 milyar dolar, 2016 bütçesi ise yaklaşık 9 milyar 660 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.⁶⁰

İran'ın Irak konusundaki siyasetinde Haşdi Şabi milislerinin dışında, Irak ordusu ve Peşmerge birliklerine yardımları da önemli bir unsurdur. Tüm boyutları itibarıyla resmî ilişkilere dayanmadığı için ispatı somut olarak mümkün olmayan bu ilişkiler, kendini sahadaki gelişmelerde göstermektedir. Örneğin İran, Rusya ile anlaşmalı olarak yedi adet SU-25 jeti ile resmî olarak açıklanmayan sayıdaki insansız hava aracını operatörleri ile birlikte Irak'a göndermiştir. Böylelikle etkili hava gücünden yoksun olan Irak'ın savunma altyapısı güçlendirilmiştir. Bunlara ilaveten İran'ın, Irak'a istihbarat desteği de büyüktür.⁶¹

Haşdi Şabi milislerinin, Şii Ulusal Koalisyonu tarafından hazırlanan yasa taslağı ile Irak'ın resmî emniyet gücü haline getirilmesi yönündeki parlamento kararı ardından, örgütün Sünnilere karşı

işlediği kontrolsüz katliamlara sınırlama getirilmesi amaçlanmış ve aynı zamanda da bazı kişilerin korunması amaçlanmıştır. Yasanın 4. Maddesi'nde yer alan "Haşdi Şabi'ye bağlı gruplar, kanun gereği Irak'ın karşı karşıya bulunabileceği güvenlik ve terör tehdidini ortadan kaldırmak, şehirlerin terör gruplarından geri alınması ve güvenliğinin sağlanması, terör grupları ve onlarla dayanışma içerisinde olanları ortadan kaldırmak için gerekli kuvveti kullanır"⁶² ifadesi her türlü karanlık operasyonun yapılmasına uygun bir yasal (!) kılıf sağlamaktadır.

İrak'a tamamen yerleşmiş bir görünüm sergileyen İran, neredeyse ülkenin tüm resmî ve sivil güçlerini bir şekilde kontrol altında tutmaktadır. Yine bazı raporlara göre bu ülkede İran'a ait, hayır dernekleri ve yoksullara mali yardım dağıtım Şiiliğinin kutsal yerlerine hac ziyaretleri düzenleyen kuruluşlar görüntüsü altında 18 değişik büroları bulunmaktadır. Yerel kaynaklara göre, İran istihbarat ajanlarının çalışmalarını kolaylaştırmak için çok sayıda mekân kiralanmış ve Irak'taki faaliyetleri için milyonlarca dolar tahsis edilmiştir.⁶³

Sadece güvenlikle ilgili konularda değil, ticari ilişkiler konusunda da İranlıların Irak içinde büyük kazanç imkânları ortaya çıkmıştır. Yıllardır İran'a uygulanan ambargolara karşı alternatif arayışlarla ayakta kalmayı başaran Tahran yönetimi, işgal sonrasında oluşan otorite boşluğunu iyi değerlendirerek Bağdat'ın yardımı ile bu ülkeye istediği ticari malzemeleri ihraç etme ve pazara yerleşme konusunda fırsatı kullanmıştır. Bu tür somut ticari faaliyetlere ilave olarak finansal anlamda da Irak üzerinden çok sayıda işlem yapılmıştır. İran'ın Huzistan eyaletinde kurulan serbest ticaret bölgesine Irak üzerinden istenilen mallar getirilmektedir. Birkaç yıl öncesinde 12

milyar doları bulan iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2020 yılına kadar 25 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir. Fakat ticaret hacmi Irak aleyhine genişlemektedir. Irak, İran'dan petrol ürünleri, mühendislik bilgisi, altyapı-üstyapı gibi birçok alanda ithalat yapmaktadır. Irak'taki teknik ve mühendislik hizmetlerinin %80'i İranlı şirketler tarafından sağlanmaktadır. Buna karşın Irak ise İran'a sadece hurma, deri ve kükürt gibi önemsiz mallardan oluşan yaklaşık 65 milyon dolarlık bir mal ihraç etmektedir.⁶⁴ Buna ilave olarak İranlıların Necef ve Kerbela'daki kutsal mekânları ziyaret için milyonlarca kişinin vize almadan sınırı geçmesi ve Irak'ın bu gelirlerden mahrum kalması, pergeli sürekli İran lehine genişlemektedir.⁶⁵

İşgal sonrasında Irak dış politikasında da İran'ın izlerini görmek mümkündür. Özellikle eski Başbakan Nuri Maliki döneminde Türkiye ile ilişkilerde Tahran yönetiminin etkisi çok büyük olmuştur. Yeni Irak Başbakanı Haydar İbadi dönemi de, eskisi kadar olmasa da, İran'ın belirgin nüfuzu altında politika geliştirmektedir. Türkiye'nin Iraklı güçlere yardım için Bağdat'ın bilgisi dâhilinde açtığı Başika Kampı, Başbakan İbadi'nin gereksiz çıkışları nedeniyle sorun alanı haline getirilmiştir. Benzer şekilde, Irak'ın Ortadoğu'daki diğer sorun alanlarından Yemen, Suriye ve Körfez politikalarında da İran'ın izleri görülmektedir. İran'ın Suudi Arabistan ile gerilim yaşadığı dönemlerde Irak yönetimi de İran lehine pozisyon almaktan kaçınmamış ve Suudi Arabistan büyükelçisini ülkede Sünnilere yönelik kışkırtma yaptığı gerekçesi ile istenmeyen kişi ilan etmiştir. Esasında Irak'ın bunu yapacak gücü bulunmamaktadır fakat İran'ın etkisi, Bağdat'taki yöneticileri güçlerinin ötesinde bir maceraya itebilmektedir. Ülkedeki otorite boşluğu ve İran nüfuzu, Tahran yönetimi-

nin bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olan Rusya'nın da elini güçlendirmektedir. Rusya ile gerek savunma sanayi gerekse ekonomik iş birliği giderek daha fazla öne çıkmaktadır.

Suriye Üzerinden Yeni Cephe

İran ile Suriye arasındaki resmî ilişkiler 1946 yılında Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmesi ile başlamıştır. 1950'li yıllardan itibaren gücünü giderek artıran ve 1970'li yıllara kadar yükselişi sürecektir olan Arap Milliyetçiliğine karşı İran'ın izlediği karşı politikalar pan-Arabist Suriye rejimi ile çelişmekte idi. Aynı sıralarda Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliği uygulamaları ile Suriye'deki Arap milliyetçiliği uygulamalarının çelişmesi bir yana, dönemin Soğuk Savaş koşulları temel belirleyici etken olmuştur. İran'ın koşulsuz bir Amerikan müttefiki olması, Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyi olan Suriye tarafından bölgesel bir tehdit olarak görülmesine neden oluyordu. Buna karşın, iki ülkenin doğrudan birbirini hedef alan bir gerilimi en azından 1970'li yıllara kadar yaşanmamıştır.⁶⁶

Bu tarihte Suriye'de askerî darbe ile iktidara gelen Hafız Esed, tüm Ortadoğu ülkeleri ile geliştirmeye çalıştığı ilişkileri çerçevesinde İran'a yakınlaşma hamlesi yapmıştır. 1975 yılında Tahran'ı ziyaret eden Esed, Şah ile görüşmesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini önemsediklerini vurgulamıştır. Bundan dolayı anlaşmazlık yaşanan konulara takılıp kalmadan, diğer alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Suriye'nin bu stratejik arayışının temel nedeni ise Irak ile yaşadığı siyasi ve doktriner rekabettir. Suriye için bölgedeki etkisini arttırma ve rakip olarak gördüğü Irak'a karşı, güçlü bir İran'ı yanına çekmek bu dönem için pragmatik bir tercihtir. Buna karşın İran yöneti-

mi de ilişkilerinin oldukça soğuk olduğu Arap dünyasına Suriye üzerinden ulaşıp ilişkilerini geliştirebileceğini hesaplıyordu.⁶⁷

1979 Devrimi'nden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. Suriye, İran'daki devrimi desteklediğini bildirmiş ve devrimden hemen sonra Hafız Esad Dışişleri Bakanı'nı Tahran'a göndermiştir.⁶⁸ Bu yakınlaşma, Şam yönetiminin Arap dünyasında kendisini yalnız hissettiği ve alternatif ittifak arayışları içerisine girdiği bir döneme denk gelmişti. Zira Mısır'ın tek yanlı hareket ederek kendi topraklarını geri almak için Camp David Anlaşması imzalayıp Suriye'yi İsrail karşısında yalnız bırakması, Şam yönetimi için büyük bir stratejik darbe anlamına geliyordu. Öbür taraftan ise, Irak ve Suriye'deki Baas partilerinin rekabet içerisinde olması ilave bir zaaf oluşturuyordu. Bu durumda Esad rejimi açısından İran ile yakınlaşma konusunda bölgesel zorunluluklar kendini dayatıyordu. İlerleyen dönemlerde İran'ın Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi, Lübnan ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Suriye'nin stratejik bir coğrafyada yer alması, İran ve Suriye'nin Lübnan-İsrail Savaşı'nda Lübnan'ın yanında İsrail'e karşı birlikte hareket etmelerini kolaylaştırmış ve İsrail yayılcılığından çekinen her iki ülke için yakınlaşma adeta stratejik bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır. İran'ın Devrim Muhafızları aracılığıyla 1983'ten sonra kurduğu Hizbullah örgütü, İran ve Suriye'nin bölgesel politikalarında etkin rol almaya başlamıştır.⁶⁹

Sadece Lübnan cephesinde değil, İran'ın Irak ile 1980 yılında giriştiği sekiz yıl sürecek olan Körfez Savaşı'nda, ilk destek veren ülkeler arasında Suriye yer almaktadır. Daha savaş başlamadan önce, küçük çaplı çatışmalar sürerken

İranlı yetkililer; Suriye üzerinden Doğu Bloğu ülkelerince İran'a silah ve askerî teknoloji yollanması konusunda ilişkiye geçmişti. İlaveten, Irak ile sınırda caydırıcı askerî tatbikatlar düzenlemesi ricasıyla Suriye'yi ziyaret eden İranlı yetkililer, Şam yönetimini bu sıcak çatışmanın içine çekmeye çalışmıştı. Ancak Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad bu önerilerin büyük bir kısmını reddetmiş olsa da Şam-Tahran hava köprüsünün kurulması ve dolayısıyla silah transferlerinde aracılık yapma önerisini kabul etmiştir. Nitekim çok kısa bir süre içinde İran İslam Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani başkanlığındaki bir parlamento heyetinin Suriye'yi ziyaret ederek desteklerinden dolayı teşekkür etmiş olmaları, aradaki ilişkilerin olumlu seyrettiğini göstermiştir.⁷⁰

Suriye, savaş sırasında Irak'ın petrol ihraç ettiği ve Suriye topraklarından geçen Kerkük-Banyas boru hattını kapatarak açıkça İran'ın yanında olduğunu göstermiştir. Savaşın kaderini doğrudan etkilemese bile, böylece Irak önemli bir gelirden mahrum kalmış ve kimi zaman finansman sıkıntısına girmiştir. Resmî rakamlara göre o dönemki günlük petrol geliri 17 milyon dolardı.⁷¹ Fakat Suriye yönetimi bu hamlesi ile sadece Irak'a zarar vermemiş, kendisi de zarara uğradığından, İran'ın bu zarar tanzim etme sözü üzerine iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştır. İran günde 20.000 varil petrolü karşılıksız, kalan 80.000 varili de OPEC'in belirlediği tavan fiyatının altından Suriye'ye vermeyi kabul etmiştir.⁷²

İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Saddam Hüseyin yönetimi, Suriye karşıtlığını biraz daha yükseltmeye başlamış, Ortadoğu'daki her kriz alanında ama özellikle Lübnan üzerinden Suriye ile mücadeleye girmiştir. Bağdat yönetimi, Suriye karşıtı olan Lübnanlı Hristiyan lider Mişel

Avn'ı destekleyerek bu ülkede Suriye'nin çıkarlarını doğrudan hedef almıştır. İran'ın Hizbullah'ın yanında diğer gruplarla ilişki kurup nüfuzunu arttırması, kısmi olarak Suriye'de rahatsızlığa neden olsa da büyük oranda Şam yönetiminin lehine sonuçlar doğurmuştur. Her iki ülkenin de (İran ve Suriye) ortak düşmanı durumundaki Irak'ın Lübnan'da ağırlığını arttırma girişimine karşı Şam ve Tahran yönetimleri daha yakın çalışma kararı almıştır.⁷³

Irak'ın Kuveyt'e saldırması ile 1991 yılında başlayan 2. Körfez Savaşı'na Suriye Amerika öncülüğündeki uluslararası koalisyona destek vererek katılmıştır. Suriye'nin ABD ile aynı cephede yer alması İran için kısa süreli bir tereddüt yaşanmasına neden olsa da Suriye'nin savaşa dâhil olması ile birlikte Irak'a karşı harekâta kendisi ile iş birliği yapacak güçlerin varlığı, Tahran yönetiminin lehine kabul edilmiştir. Bununla beraber, Arap dünyasından dışlanmakla kalmayan Şam yönetimi, 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile uluslararası alanda güçlü bir müttefikini kaybetmenin sıkıntısı içindeydi. İran desteği bu yalnızlığı aşmasında kısmi yardımda bulursa da Suriye'nin bölgesel ve küresel çapta yeni müttefiklere ihtiyacı olduğu ortada idi. Bu nedenle ABD karşıtlığını yumuşatması sonucu Suriye yönetimi, gerek Batı'dan gerekse Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkelerinden büyük oranda kredi ve hibe alarak ekonomisini rayına oturtabilmiştir.⁷⁴

Ortadoğu'da önemli değişimlerin yaşandığı 1990'lı yılların genelinde İran'ın Suriye ile yakın ilişkisi gelişerek devam etmiştir. Ortadoğu Barış Süreci başta olmak üzere iki ülke arasında birçok sorun da ortak yaklaşımlar sağlanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasını kendileri için

tehdit kabul eden Suriye ve İran, stratejik yakınlaşmalarını bölgesel bir kutuplaşmaya dönüştürmüştür. Esasında İran'ın asıl amacı Türkiye'nin komşu ülkeleriyle anlaşmalar yaparak Türkiye'yi kuşatmak ve bölgedeki etkisini azaltmak olduğundan, ilk başta Ermenistan, Yunanistan ve Rusya ile dörtlü ittifak ağını geliştirmeye önem verdi. Daha sonra stratejisinin güney ayağı olarak Suriye, Ürdün, Mısır ve Güney Kıbrıs'ı kapsayan bir ortaklık planı geliştirmeye çalıştı. Mısır ve Ürdün'ün sıcak bakmadığı bu hamleler, sonrasında Ermenistan, Suriye, Yunanistan, Rusya ve İran'ın bulunduğu bölgesel bir güç birliğine dönüştü.⁷⁵

2000'li yıllarla birlikte İran ve Suriye ilişkileri daha stratejik hale geldi. Özellikle 2003 yılında Irak'ın işgali Şam yönetimi açısından olduğu kadar İran için de başlangıçta ciddi bir tehdit alanı olarak görünüyordu. Ama Amerikan işgali Suriye'ye ciddi bir tehdit oluşturmakla birlikte İran'ın bölgesel nüfuzunu güçlendiren bir gelişmeye dönüştü.

İran devlet başkanlığına 2005 yılında Mahmut Ahmadinejad'ın gelmesi ile birlikte Batı'ya karşı daha tehditkâr bir söylem başladı. Bu dönemde Suriye ile ilişkiler daha sıkı tutulurken, başkanlığı döneminde Ahmadinejat Suriye'yi beş kez ziyaret etmiştir. Benzer şekilde Beşşar Esed de üç kez İran'ı ziyaret etmiştir.

İran, 2006 yılında İsrail'in Hizbullah'ı yok etmek üzere Lübnan'a yönelik saldırısı sırasında Suriye'nin önemini daha fazla anlamış ve İsrail karşıtı siyasetinde Suriye'yi neredeyse merkezî bir konuma koymuştur.⁷⁶ İsrail'e karşı Suriye'yi adeta bir üs ve atlama taşı olarak değerlendirmek isteyen İran, gerek Hizbullah'a yönelik ve gerekse diğer Filistinli gruplara desteğinde Suriye topraklarını lojistik merkezi gibi kullanmıştır. Nitekim, Ahmedinejat dönemi İran'ın İsrail ile en sert pole-

miğe girdiği dönem olduğu için, Suriye ile yakınlaşmanın da en fazla olduğu zaman aralığı olmuştur.

İran, Suriye'ye yönelik siyasetinde Şii faktörünü öne çıkaran bir söylemden kaçınmaktadır. Zira daha devrimin ilk yıllarında, buna yönelik girişimler Hafız Esad tarafından tepki ile karşılanmış ve İranlı diplomatlar ülkeden çıkartılmıştı.⁷⁷ Bu hassasiyeti göz önünde bulunduran Tahran yönetimi, Suriye'ye stratejik, ekonomik, politik ve kültürel noktalardan yakınlık kurmuştur. İran yönetimi Suriye ile iş birliğini bölgesel mezhebî bir birlikten ziyade, İsrail karşıtı bir koalisyon olarak yansıtmayı tercih etmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak iki ülke arasındaki ilişkilerde askerî konular diğer alanlara göre daha fazla öne çıkmaktadır.

Bölge jeopolitiği içinde kendine tutunma noktaları oluşturmaya çalışan İran, neredeyse 35 yıldır Suriye için bu anlamda yatırım yapmaktadır ve iki ülke arasındaki ilişkiler 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşında tamamen kader ortaklığına dönüşmüştür. Arap Baharı olayları başladığı dönemde İran'ın halk gösterilerine tepkisi genelde olumlu olmuş, sokakta halktan yana destek mesajları vermişti. Hatta Bahreyn'deki gösterileri bizzat desteklemiş, Yemen, Tunus gibi diğer ülkelerde sokaktaki halkı mesajları ile desteklemişti. Fakat olayların Suriye'ye sıçraması ardından, İran'ın Arap Baharı konusundaki tutumu da değişmeye başladı. Diğer ülkelerdeki duruşunun aksine Tahran yönetimi, bu kez Suriye'de rejimin yanında yer alarak halkın karşısında durmuştur. Hatta gösterilere katılan insanları terörist olarak damgalamış ve Esad rejimine askerî, ekonomik, siyasi her türlü yardımda bulunacağını açıklamıştır. İran'ın Suriye'deki stratejik kazanımları vazgeçilmez görülüyordu ve Esad rejiminin düşmesi sadece

bir müttefikinin yok olması anlamına gelmeyecek, bölgede inşa etmeye çalıştığı tüm savunma stratejilerinin ön cephesi çökmüş olacaktı.⁷⁸

2011 yılında İran dinî lideri Ayetullah Ali Hamaney'in yaptığı konuşma ile İran'ın Suriye konusundaki politikası netleştikten sonra, bölgeye yönelik geleneksel "İsrail ve Amerikan piyonları" söylemini yükseltmiştir. Başlarda Suriye halkının da taleplerinin dinlenilmesi gerektiğine dair İran basınında yer alan kısık sesler, dinî liderin açıklamasından sonra tamamen yok olmuş, politikanın netleşmesine paralel adımlar gelmiştir. Başlangıçtan itibaren İran, muhaliflere karşı rejimin ayakta durması için Suriye'ye gerekli tüm yardımı gerçekleştirmiştir.

İran başından itibaren Suriye'deki olaylara halkın daha fazla özgürlük arayışından ziyade Batılı güçlerin; İran, Suriye, Hizbullah ve Filistinli direniş örgütlerinden oluşan "Direniş Cephesini" çökertme operasyonu olarak bakmıştır. Suriye konusunda, yıllardır ezilmiş olan halkın taleplerini dinlemekten daha çok, kendi jeopolitik ihtiyaçlarına göre bu talepleri nasıl "değersizleştirilebileceğini" hesaplayan Tahran yönetimi, kendi kamuoyunu ve İslam dünyasını klasik "Siyonist oyun" senaryosuyla ikna etmeye çalışmıştır. Bu nedenle Hamaney'in dış politika danışmanı ve eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin tabiriyle "direniş cephesinin altın halkası" durumundaki Suriye rejiminin korunması için İran kararlı bir tutum almıştır. İranlı yetkililerin söylemlerinde Esad'a verilen desteğin nedenine ilişkin iki husus öne çıkmaktadır: Birincisi, Suriye'nin Siyonizm karşı vazgeçilmez bir parçası olarak görülmesi, ikincisi ise Suriye'nin İran ile Lübnan Hizbullahı ve Filistinli direniş örgütleri arasında bağlantı kurulmasını sağlayan bir köprü rolü oynamasıdır.⁷⁹

Başlarda Suriye rejimine yönelik daha örtülü ve gizli yardımları tercih eden Tahran yönetimi, olayların üçüncü yılından itibaren artık sahada doğrudan yer almaya başlamıştır. İranlı komutanlar tarafından koordine edilen ve dünyanın farklı bölgelerinden toplanmış bulunan Şii militanların Suriye savaşına katılmalarıyla savaşın gidişatı değişmeye başladı. Suriye dışından getirilen bu paralı ve gönüllü savaşçılardan oluşan bu güçler, bizzat İran Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü tarafından örgütlenmiş ve eğitilmiştir. Suriye'de başta Hizbullah, Fatimiyyun ve Zeynebiyyun Tugayları olmak üzere 15'e yakın silahlı grubu çeşitli adlar altında örgütleyerek etkili bir şekilde kullanması, İran'ın bu savaşı kendisi için bir varoluş mücadelesine dönüştürdüğünü göstermektedir. Görünürde Şiiler açısından kutsal kabul edilen bölgeleri korumak adına Suriye'de bulduklarını savunan bu militan gruplar, tekkirici grupları gösterip Suriye halkına karşı bir mücadele içine girmiştir. Daha ironik olan ise, bölgede "Şiilerin çıkarları" olarak betimlenen tüm senaryonun doğrudan İran'ın tüm Ortadoğu'daki çıkarları ile bağlantılı hale getirilmesi ve yerel Sünni topluluklar ile savaşın bu söylem üzerinde yürütülmesidir.⁸⁰

Suriye'de yabancı Şii savaşçıların çoğunluğunu Irak ve Lübnanlılar oluşturmakla birlikte DAEŞ örneğinde olduğu gibi, dünyanın birçok bölge ve ülkesinden Suriye'de rejim saflarında savaşmak üzere giden gönüllü Şiiler de mevcuttur. Arap olmayanlar arasından en büyük katılımı Şii Afganlar oluşturmaktadır. Bunun dışında Suudi Arabistan Şiilerinin kurduğu Hicaz Hizbullahı'na bağlı militanlar, Yemen'den Husilere mensup militanlar, Pakistanlı İsmaili Şiiler, Hindistan'dan gelen Şiiler, hatta Somali ve Fildişi Sahili gibi Afrika ülkelerinden gelen Şii gönüllüler dahi Suriye'de savaşmaktadır. Bölgede DAEŞ saflarında savaş-

mak için kendi Sünni vatandaşlarının bölgeye seyahatlerine herhangi bir engel oluşturmayan Batılı ülkelerin benzer şekilde, Şii vatandaşlarını da adeta teşvik etmesi dikkat çekicidir.⁸¹

Hamaney'in himayesinde, "yumuşak savaş" ile mücadele için kurulan Ammar Strateji Merkezi'nin başkanı Mehdi Taeb, Nisan 2014'te yaptığı bir konuşmada Suriye'yi İran'ın 35. vilayeti olarak nitelendirmiştir. Taeb, sözlerinin devamında "Suriye bizim için stratejik bir vilayettir. Düşman bize saldırsa, Suriye veya Huzistan'ı almak istese bizim önceliğimiz Suriye'nin korunması olacaktır. Çünkü eğer Suriye'yi korursak Huzistan'ı geri alabiliriz, ama eğer Suriye'yi elimizden verirsek Tahran'ı bile koruyamayız" demiştir.⁸²

İran'ın benimsediği politikaların maliyetleri gerek askerî gerekse ekonomi olarak oldukça büyüktür. İran'ın bugüne kadar Suriye'deki askerî kaybı tam olarak bilinmese de bazı cenaze törenlerine yansıyan görüntüler bu rakamın binlerce olduğunu göstermektedir. Ülke dışındaki çatışmalarda öldürülen güvenlik güçlerinin kesin sayısı sadece Genelkurmay Kutsal Savunma Değerlerini ve Eserlerini Koruma Kurumu'nun elinde bulunuyor. Fakat bu kurum bugüne kadar herhangi bir resmî rapor yayınlamamıştır. Devrim Muhafızları'na bağlı Mazenderan Kerbela Kolordusu'nun eski komutanlarından Eynullah Tebrizi bir konuşmada, İran'ın Suriye'de 2012-2016 arasında yaklaşık 1.200 savaşçı kaybettiğini söylemişti.⁸³

Lübnan ve Hizbullah

Lübnan Ortadoğu'nun âdeta aynası olan, ilgilenen herkes için farklı anlamlar ifade eden bir ülkedir. Karmaşık dinî ve etnik yapısı Ortadoğu'daki her aktörün müdahale edebileceği yerel bir partner bulmasını sağlamaktadır. İran açısından

ise, bölgesel nüfuzunun somut biçimde ulaştığı Ortadoğu'nun batısındaki en uç noktayı ifade eden Lübnan, başta İsrail olmak üzere bölgesel savaşında İran'ın en önemli cephesidir. Ülkede bulunan Şii yapılar Lübnan iç siyasetinde etkin bir güç unsuru olmanın ötesinde İran'ın tüm Arap ülkelerine karşı kullanabildiği bir uç beyligi gibidir.

İran-Lübnan ilişkileri 1979 Devrimi'nden sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Zira iki temel amaç, devrimin en önemli motivasyon unsurlarından biri olan İsrail'i yok etme hayali ve devrimi ihracı politikasında Lübnan jeopolitiği, İran için büyük bir önem arz etmekte idi. Ayrıca önde gelen Şii din adamlarının kökeninin Lübnan'a dayanması İran'ın bu ülkeye yönelik politikalarında ve nüfuz alanları oluşturmasında kolaylaştırıcı bir rol oynayabilirdi. Ayetullah Musa es-Sadr ailesinin kökeninin Lübnan'a dayanması ve burada yaşayan Şiileri teşkilatlandırarak adeta bir Şii uyanışı başlatması, İran için iyi bir imkâna işaret ediyordu.⁸⁴

İran, Lübnan'da sahadaki etkisini 1980'li yılların başında kurulan Hizbullah aracılığı ile sağlamıştır. Hizbullah her ne kadar Lübnan'da kurulsada kuruluş fikrinden tüm faaliyetlerine kadar adeta İran'dan yönetilmektedir. Hizbullah'ın isim babası İranlı bir molla olan Muhammed Gafari'dir. Şah yönetimine karşı çıktığı ve eleştirdiği için İran'da tutuklanmış ve işkence edilerek öldüğü belirtilmiştir. Hapishanede yazdığı notlardan anlaşıldığı kadarı ile "Tek parti vardır, o da Allah'ın partisidir (Hizbullah)" ifadesi Şah'a karşı protesto gösterilerinde slogan haline gelmişti. Buna binaen Lübnan'daki kuruluşun adı Hizbullah olarak kararlaştırılmıştır.⁸⁵

Hizbullah'ın kuruluşuna giden süreç Şii Emel grubunun kendi içinde bölünmesi ile başlayan gelişmeler dizisi sonunda, özellikle de İsrail'in

Lübnan'ı işgale başladığı 1982 yılında biçimlenmiştir. Bu dönemde 1.500 kişilik İran Devrim Muhafızları birliği, Lübnan'a geçerek Balbek kentine bağlı kırsal bölgelerde Şii milisleri Hizbullah adı altında örgütleyerek eğitmeye başladı.⁸⁶ Hizbullah sadece silahlı bir örgüt olarak kurulmamıştı. Aslında hareketin aynı adla bir partisi bulunmakta ve bu parti silahlı kanatla uyumlu bir politik mücadele yürütmektedir. Hizbullah, özellikle 1992 yılındaki parlamento seçimlerinde elde ettiği 12 milletvekili ile günümüze kadar sürecek siyasi mücadelesine başlamıştır.⁸⁷

Bu şekilde kendi topraklarından yüzlerce kilometre uzakta, İsrail ve diğer güçlere karşı güçlü bir yapı oluşturan İran, Hizbullah'ı adeta kullanışlı bir maşa gibi sadece Lübnan içi siyasetinde değil diğer kriz alanlarında da aktif olarak kullanmıştır. İran, Hizbullah'ı Lübnan ordusundan bile daha güçlü hale getirmek için adeta seferber olmuştur. Bu çerçevede, örgüte 40.000'e yakın roket ve füze, 95-100 kilometre menzilli Zilzal 1 ve 2 füzeleri, 230 kilometre menzile sahip Fetah füzeleri Suriye üzerinden nakledilmişti.

Lübnan kimliği itibari ile çok kültürlü bir yapıya sahip olduğundan, Hizbullah'ın artan gücü diğer dinî ve mezhebî kesimlerde korkuya neden olmuş ve içeride kutuplaşma hızlanmıştır. Bu nedenle Hizbullah'ın gücünü koruması ama halkın sempatisini de yetirmemesi için sosyal yardımlar ve anti-Siyonist söylem daima canlı tutulmaya çalışılmaktadır.⁸⁸ Nitekim 2006 İsrail saldırılarında Hizbullah'ın gösterdiği mücadele halkın desteğini zirveye çıkartmış ve Hasan Nasrallah'ı sadece Müslümanların değil Lübnanlı Hristiyanların da gözünde kahraman yapmıştır. Fakat çok geçmeden 2008 yılındaki Hizbullah'ın Beyrut'u işgali ülke içerisinde derin bir fay hattı oluşturmuş ve

İran'ın Lübnan içindeki ajandası yeniden gerilimi tetiklemiştir. "Lübnan'ın millî gücü" ve "İsrail'e karşı güvencesi" gibi yaklaşımlarla imajı cıllanan Hizbullah'ın, 2013 yılından itibaren aktif biçimde Suriye iç savaşına müdahalesi, Lübnan içerisinde ciddi meşruiyet tartışmalarını getirmiş ve Hizbullah'ın İran çıkarları için savaştığı algısını güçlendirmiştir. Hizbullah'ın Suriye hamlesi, kendisini Sünni dünyadan gördüğü sempatiyi kaybetmekle kalmamış, onu İran'ın güdümünde bir milis yapılanmaya dönmüştür.⁸⁹

Lübnan ve Suriye üzerinden Doğu Akdeniz'e açılan İran, hâlihazırda bölgesel yayılcılık politikası güttüğü yönündeki iddiaları doğrular adımlar atmaktadır. Nükleer anlaşmadan sonra eli güçlenen İran, Irak-Suriye-Lübnan-Yemen ekseninde yürüttüğü aktif siyaseti, her ne kadar "direniş eksenini" olarak lanse etmeye çalışsa da söz konusu ülkelerin hiçbirinde yabancı bir gücü karşı direniş yaşanmadığı görülmektedir.

Husiler Üzerinden Yemen Politikası

Soğuk Savaş döneminde Yemen üzerindeki mücadele Mısır ile Suudi Arabistan arasında yaşanırken, özellikle 1990'lı yılların sonundan itibaren adeta Mısır'ın yerini İran alarak bu ülkede kendine siyasi bir nüfuz alanı açmıştır. Ülke nüfusunun üçte birini oluşturan Zeydi mezhebi mensupları içinde küçük bir grubu oluşturan ve liderlerinin adına nispetle Husi olarak isimlendirilen küçük sekteryan grup, İran için bu ülkeye etki konusunda en önemli araç olmuştur.⁹⁰ Husi hareketi Zeydiliğin bir alt kolu olarak yerel ve ekonomik talepleri olan bir kabile hareketi olarak ortaya çıkmıştı. 1992'den itibaren Hüseyin Bedrettin el-Husi'nin liderliğinde Yemen hükümetine karşı birtakım siyasal ve ekonomik talepleri gündeme getirmeye başlamışlardı. Hareketi İran açısından stratejik kılan en temel

özelliği ise, Suudi Arabistan ile Yemen sınırındaki bölgelerde yaşıyor olmaları ve Suud topraklarına doğrudan sızabilme imkânlarının bulunmasıydı. Üstelik bu grup Yemen'in Suudi Arabistan ve ABD yanlısı politikalarını eleştirmekte ve açık biçimde muhalefet etmekteydi.

İran, Lübnan'da Hizbullah aracılığı ile kurduğu milis gücüne dayalı nüfuz siyasetinin bir benzerini Yemen'de Husi grubu ile oluşturmuştur. Ancak buradaki temel fark, Lübnan'da Şii azınlığın neredeyse tamamı İran'la iş birliğine yatkın iken, Yemen'de Husiler dışında tüm Zeydilerin Tahran yönetiminin kontrolüne girmeye pek hevesli olmadığı gerçeğidir. Bunu yapabilmek için tüm Zeydileri tehdit eden bir varoluşsal tehdit yaratıp buna bağlı biçimde onların hamiliğine aday olmak gibi bir strateji gerekmişti. İran'a bu fırsatı veren el-Kaide'nin saldırgan ve tekfirici yaklaşımı olmuştur.

2004 yılında Hüseyin Bedreddin el-Husi önderliğinde başlayan Husi isyanından itibaren İran, isyancıların destek aldığı olağan şüpheli ülkelerden birisi olarak görülmüştür. Suudi Arabistan destekli hükümet saldırılarında öldürülen Bedreddin Husi'nin İranlı din adamları ile görüşmeleri ve bağlantıları olduğu iddia edilmiştir.⁹¹ Başlarda ürkek yürütülen bu ilişkiler, özellikle 2011 yılında başlayan iç savaş ile birlikte açıktan yapılmıştır.

İran'ın Yemen'de etkin olması, Basra Körfezi'nin yanı sıra Kızıldeniz'in girişini kontrol imkânı vereceği için Suudi Arabistan'ı her iki yönden de sıkıştırmasını sağlamıştır. Suudi Arabistan'ı çevreleme politikası İran'ın Yemen ile ilgili temel jeopolitik hedefini ortaya koymuştur.⁹²

Husiler 2013 Mart'ından 2014 Ocak ayına kadar devam eden Ulusal Diyalog Konferansı'na

(UDK) *Ensarullah Hareketi* adıyla katılmışlardı. Husilerin Yemen için ayrılıkçı taleplerinin olmadığı ve İran tarafından destek görmediklerini belirten açıklamaları yapması gerçekçi bulunmamıştır.⁹³ Nitekim İran ile Husiler arasındaki ilişkiyi gösterir mahiyetteki en yüksek düzeyli açıklamayı eski Dışişleri Bakanı ve hâlihazırda Ayetullah Hamaney'in uluslararası ilişkiler danışmanı Ali Ekber Velayeti yapmıştır. Velayeti, 18 Ekim 2014'te Yemen'den gelen bir grup din adamıyla görüşmesinde Ensarullah'ın lideri Abdulmelik Husi'nin Yemen devrimindeki önderliğinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek "Hizbullah'ın Lübnan'da üstlendiği rolün bir benzerinin Ensarullah Hareketince Yemen'de üstlenmesini umut ettiğini" dile getirmiştir. Açıklamasında İslam Cumhuriyeti'nin Ensarullah'ı İslami uyanış hareketinin bir parçası olarak gördüğü için desteklediğini belirtmiştir.⁹⁴ 2013 yılında Yemenli kaynaklar, açıklamalarında İran'ın Eritre'de birçok Husi militanlarını eğittiğini, gerekli donanımı buradan sağladığını belirtmişlerdi. Yine gönderilen silah yüklü gemilerin de Eritre üzerinden gittiği bağımsız kaynaklarca da teyit edilmişti.⁹⁵

2014 yılında Husi militanlar, başkent Sana'da darbe gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Mansur Hadi'yi esir almışlardı. Mansur Hadi, bir şekilde kaçıp Suudi Arabistan'a sığınmış ve darbeyi tanımayacağını açıklamıştı. Ordu içerisinde de bir bölünmenin olduğu Yemen'de çatışmalar kısa sürede ülke geneline yayılınca, birçok bölge Husilerin denetimine girdi. Husilerin bu kadar güçlü olmasının arkasında devrik lider Abdullah Salih'in yeniden iktidarı ele geçirmek için Husilerle iş birliğinin de rolü bulunuyor. Bu dönemde Husilerle birlikte hareket eden Salih, en büyük desteği yine İran'dan görmüştür. Suudi Arabistan ise Yemen'de meydana gelen olaylar

karşısında harekete geçerek 25 Mart 2015 tarihinde "Kararlılık Fırtınası Operasyonu"nu başlattı. Operasyonun amacı, Yemen'de meşru hükümeti tekrardan iş başına getirmek ve İran'ın nüfuzunu engellemek ve Husileri yenilgiye uğratmaktır. 2017 yılı itibarıyla halen sürmekte olan operasyonda tarafların birbirlerine üstünlüğü bulunmamakla birlikte yapılan barış müzakereleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Körfez Ülkeleri ile Soğuk Savaş

İran dış politik hedeflerinden biri mezhep ihracı üzerine kurulduğundan hem içeride hem de dış politikada kendine dinî meşruiyet sağlamış bulunmaktadır. Bu politik hedef, İran'a Ortadoğu'nun farklı ülkelerindeki Şii ulema üzerinde de bir tür nüfuz alanı oluşturmasını kolaylaştırmakta ve onlarla çok rahat diyalog imkânı geliştirmektedir.⁹⁶ Bu açıdan Körfez bölgesinde yaşayan Şiiiler, yakın çevrede bulunmalarının da avantajı ile İran etkisine çok daha kolay girme potansiyeli taşımaktadır.

Diğer devletlerin aksine İran rejimi, formal kurumlara ilave olarak bölgesel siyasetinde Devrim Muhafızları veya ticari şirket gibi hükümetten bağımsız çok çeşitli yapılar üzerinden siyasal nüfuz oluşturabilir. Devrim Muhafızları, yüklü miktardaki yatırımları ihale açmadan alabilmektedirler. Örneğin 2007 yılında Batı İran'da devlete ait alt yapı çalışmaları içeren 2,5 milyar dolarlık ihaleyi doğrudan alabilmiştir. Ayrıca her türlü ürünün transferi için kullanabileceği bazı limanları da doğrudan kontrol etmektedirler.⁹⁷

İran ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkileri etkileyen temelde iki önemli etken bulunmaktadır. Birincisi İran'ın Şii söylemi ve bu söylemin çevre ülkelerde yaşayan Şii azınlıklar üzerinde oluşturacağı devrimci etki; ikincisi de komşu

lkeler ile stratejik dengeyi bozan nükleer silah tartişmalarıdır.

1979 Devrimi'ne kadar Amerikan müttefikleri olarak Fars Körfezi'nin iki yanını tutan Suudi Arabistan ve İnan, İslam devrimi ile birlikte bu kez Körfez'in iki yanını tutan rakiplere, hatta düşmanlara dönüşmüştür. İki lke arasındaki bu çekişmenin bölgesel yansımaları çok daha trajik olmuş ve Arap lkelerinin tümünü blmştr. Yine İnan'ın bilinen nükleer santrali Buşehr'de bulunması ve bunun da ülkenin güneyinde Arap ülkelerine en yakın bölgelerde yer alması tedirginlik oluşturmaktadır. Olası bir depremde ya da saldırıda bu Őehirdeki santralin zarar görmesi durumunda Körfez lkeleri de kötü olumsuz etkilenecektir.⁹⁸

İnan'ın İngiltere bölgeden çekildikten sonraki süreçlerde BAE'ye ait üç ada (Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb) zerinde hak iddia etmesi, çeşitli platformlarda devrim öncesi ve sonrasında Bahreyn topraklarının İnan'a ait olduğunu dile getirilmesi, Suudi Arabistan'daki Şii azınlığa gz kırpan bir söylem geliştirmesi gibi faktörler Körfez'deki Arap ülkelerini endişelendirmiştir. Bunun zerine, Suudi Arabistan'ın başını çektiği Körfez lkeleri İnan tehdidine karşı 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyini (KİK) kurmuşlardır. ABD'nin de açık destek verdiği bu oluşum, zaman içinde kendi içinde daha da derinleşerek bölgesel askerî üslerin dâhil olduğu kapsamlı bir savunma paktına dönüşmüştür.⁹⁹

1980'li yılların gerilimli atmosferinin dağılmaya başladığı 1990'lı yıllar boyunca Körfez lkeleri İnan ile aralarındaki gerilim inişli-çıkışlı bir seyir takip etti. Özellikle 1990 yılında Saddam Hüseyin idaresindeki Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, Araplar arasındaki uyumu bozan en Őiddetli darbe olmuştu.

Zira İnan'a karşı Körfez ülkelerince desteklenen Irak'ın, bu kez silahını bu ülkelere çevirmesi gerilimi farklı bir boyuta taşıdı. 2003 yılında Amerika tarafından fiilen işgal edilene kadar Őiddetli bir ambargoya maruz kalan Irak'ın zayıflaması, bu kez İnan'ın elini güçlendiren bir sonuç doğurdu.

Tüm bu değişken koşullar altında, KİK yelerinin Bağlantısızlar Grubu'nun Eylül 2006'da gerçekleşen Havana Zirvesi'nde İnan konusunda verdikleri olumlu sayılabilecek oy Őařırtıcıydı. KİK yeleri, İnan'ın barışçıl amaçlar için nükleer enerji geliştirmesine yönelik olumlu oy kullanmışlardır.¹⁰⁰ Bu yumuşamanın getirdiği bir sonuç olarak 2007 yılında İnan Cumhurbaşkanı Ahmedinecad Kuveyt, Bahreyn, Umman ve BAE'yi kapsayan geniş bir Körfez gezisine ıktı. Bu görüşmelerde İnan ile KİK arasında Serbest Ticaret Anlaşması gibi birçok önemli konuda prensip kararları alındı. Yine Ahmedinecad'ın Suudi Kralı Abdullah'ın daveti zerine Suudi Arabistan'ı ziyareti ve hac vazifesini yerine getirmesi, bölgenin gerginliğini azaltması açısından önemli adımlardan biri oldu.¹⁰¹ Fakat bu yumuşa ortamı uzun sürmedi. Arap Baharı'nın başlaması ve İnan'ın özellikle Suriye konusundaki tutumu, tarafların eski duruşlarına dönmesine sebep olmuştur.

İnan ile Körfez ilişkileri denilince kuşkusuz en önemli boyutunu İnan-Suudi Arabistan ilişkileri oluşturmaktadır. İki lke arasındaki resmî ilişkiler 1930'lu yıllarda İnan'ın Cidde'de elçilik açması ile başlamıştır. İki ülkenin ilişkileri 1979 Devrimi'ne kadar normal seviyesinde devam etmiştir denilebilir. Devrime kadar olan sürede her iki ülke de ABD'nin yakın müttefikleri arasında yer almış ve Batı odaklı siyaset izlemişlerdir. Çift Sütün politikasının iki sa ayaklarını oluşturan bu ülkeler, zaman zaman gerginlik yaşasalar da ilişkilerini

geliştirmeyi sürdürmüşlerdir.¹⁰² 1968 yılında iki ülkenin kıta sahanlığı sorununu dostane bir şekilde çözmelerini bunun örneklerinden birisidir.

1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında uygulanan petrol ambargosunda İran'ın Arap ülkeleri yerine Batı'nın yanında yer alması, gerginliğe sebebiyet vermişse de çok uzun sürmedi. Bu dönemde Irak'ın da güçlü bir şekilde SSCB ile ittifak arayışı içerisinde olması ve Arap dünyasının liderliğine oynama isteği, Mısır ve Suriye arasındaki yakınlaşma ile birleşince bölgesel dengelerdeki değişim Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir. Dolayısıyla Riyad ve Tahran arasında gerginlik yerine çıkar ilişkisinin ön planda olduğu yakınlaşma siyaseti izlenmiştir.

1979 Devrimi'nden sonra ise Şah Rıza'nın saltanatının son bulması ile iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilim dönemi başlamıştır. Yeni İran yönetiminin rejim ihracı söylemi ile Arap monarşilerini hedef alması, Körfez ülkelerini ve özellikle Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir. İran her ne kadar bölgeye yönelik politikalarında ABD ve Batı karşıtlığı söylemi ile bazı Arap ülkelere yaklaşıma çalışmışsa da Suudi Arabistan'ı "Büyük Şeytan" ile iş birliği yapan ve kutsal topraklara yabancıları sokan gerici bir yönetim olarak nitelenmiştir.

Humeyni'nin dış politikada açıkça hissedilmese de mezhebî motivasyonu kullanması, benzer şekilde Suudi Arabistan'ın Vahhabi temelli mezhebî söylemi ile büyük bir çekişme içine girmiştir. Her iki ülke de artan petrol fiyatları sayesinde ideolojilerini yayma konusunda finans kaynağı bulmakta zorlanmamıştır. Böylece iki devlet hem siyasi hem de dinî ideoloji olarak birbirlerinin etkisini kırmak için çabaladılar. Geline nokta, parçalı bir Ortadoğu ve parçalı bir İslam dünyası ortaya çıktı.

Suudi Arabistan'ın Ahsa bölgesinin Katif şehri halkının neredeyse tamamı, Hufuf'un yarısı, Dammam, Dahran gibi büyük endüstri kentlerinde de önemli bir azınlığı Şii nüfustan oluşmaktadır. Şiilerin Suudi Arabistan'ın genel nüfusu içindeki oranının %15 kadar olduğu belirtilmektedir. Bu nüfusun büyük bölümü Ahsa'da yerleşiktir.¹⁰³ Bu durum Suudi Arabistan'ın İran'a karşı yumuşak karnını oluşturmaktadır.

1987 yılında hac sırasında İranlı hacılar ile Suudi Arabistan polisi arasında yaşanan çatışma sonucu 400'e yakın insan hayatını kaybetmişti. Ardından çoğu üniversite öğrencisi olan bir grubun Tahran'daki Suudi Arabistan ve Kuveyt elçiliklerine saldırması sonucu bir Kuveyt diplomatı hayatını kaybetti.¹⁰⁴ Yaşanılan bu olaylar sonrasında Suudi Arabistan, 1988-1991 arasında İran'la diplomatik ilişkilerini dondurmıştır.¹⁰⁵ Bu gelişmeler sonrasında İran'ın *Hicaz Hizbullah*'ı adıyla bir örgüt kurduğu yönündeki söylentiler, ilişkileri daha da gererken, 1988 yılında Suudi Arabistan'ın Ras el-Cuayma petrol tesislerinin bombalanması sıcak çatışmalardan biri olarak yorumlandı. Suudi Arabistan örgütle bağlantılı olduğunu iddia ettiği dört kişiyi idam edince, Hicaz Hizbullah'ı örgütü idamların intikamı olarak Suudi diplomatlarını hedef seçeceğini duyurdu. Bu intikam saldırılarının bir parçası olarak Ankara'da 1988 ve 1989 yıllarında iki Suudi diplomatını suikastla öldürüldü. 1989 yılında Suudi Arabistan tarafından idam edilen 16 Kuveytli Şii'nin intikamı için Kuveyt Hizbullah'ı ve Hicaz Hizbullah'ı birleşme kararı aldı. 1989 yılında Beyrut'ta öldürülen Suudi diplomatı Suudi Arabistan tarafından idam edilen 20 Şii'nin intikamı olarak üstlenildi.¹⁰⁶ Böylece tüm bölgede gayrinizami bir harp başladı.

Suudi Arabistan, 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nda Irak'a destek vererek İran'ı zayıflatmayı amaçlamıştır. Savaşın herhangi bir galibi olmaksızın sona ermesi ardından, Irak yönetimi bu kez, 1990 yılında Kuveyt'i işgal etti. Bu kez Körfez Savaşı, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması konusunda İran ve Suudi Arabistan'ı yakınlaştırmıştır. 1991'de tekrardan açılan elçilikler neticesinde Suudi Dışişleri Bakanı Faysal İran'ı ziyaret ederek ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Fakat ilişkilerin yumuşadığı bu dönemde 1996 yılında el-Hobar şehrinde meydana gelen saldırıda 19 Amerikalı askerinin hayatını kaybetmesi, 350 sivilin yaralanması ile yaşanan olayın arkasında Hicaz Hizbullah'ının olduğu iddiası, İran ile ilişkileri tekrardan germiştir.¹⁰⁷

1997 yılında yapılan seçimlerde Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ile İran-Suudi Arabistan ilişkileri yeniden olumlu yönde ivme kazanmaya başladı. Hatemi "tansiyonu düşürme" politikası çerçevesinde komşular ile arasında güven ve dostluk tesis etmeye çalışmıştır. Bu mesaj Suudi Arabistan'da olumlu karşılanmıştır. Hemen ardından 1998 yılında eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin içinde bulunduğu bir heyet Suudi Arabistan ve Bahreyn'i ziyaret ederek İran ve Suudi Arabistan petrol üretim miktarları üzerinde bir çerçeve anlaşması imzalamıştır. Böylece çatışma siyasetinden uzaklaşp kazan kazan politikasına geçilmiş oldu. Rafsancani'nin üst düzey bir heyet ile Suudi Arabistan'ı ziyaretini 2000 yılında Hatemi'nin ziyareti izlemiştir. Ziyarete Suudi yetkililer İran dinî lideri Hamaney'i ülkelerine davet etmişlerdir. Süreç Suudi Arabistan ve İran arasında bir güvenlik anlaşması imzalanmasıyla daha da iyi bir yöne evrildi.¹⁰⁸

Bu dönemde, İran-Suudi Arabistan ilişkileri siyasi, ekonomik, kültürel ve dinî alanlarda

önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1979 yılından beri ilk kez bir Suudi Savunma Bakanı İran'ı 1999 yılı Mayıs ayında ziyaret etmiştir. İran'ın Savunma Bakanı da Suudi Arabistan'ı 2000 yılının Nisan ayında ziyaret etti. 2001 yılında Suudi İçişleri Bakanı'nın İran ziyaretinde ise taraflar sınır güvenliği, para aklama, terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda iş birliğini öngören bir güvenlik anlaşması da imzalamışlardır.¹⁰⁹ İki ülke arasında yaşanan bu olumlu hava 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgali ve sonrasında İran'ın bölgeye yönelik izlediği yayılcı politikaları yüzünden tekrar gerilmeye başlar.

İrak'ta, Baas'ı temizleme adına tüm Sünni siyasetçilerin tasfiye edilmesi ve yönetime Şiiilerin ağırlıkta olduğu kadroların getirilmesi Suudi Arabistan'ı oldukça endişelendirmişti. Bu Suudiler için hem stratejik hem de mezhepsel bir sorun olarak görünüyordu. Zira İran, Irak'ta siyasi ve dinî nüfuzunu artırmakla Basra Körfez'inde hiç olmadığı kadar etkin olmaya başlamış, bölgede ikinci bir Şii devleti doğması Riyad'da büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı.

Suudi Arabistan ve İran, bölge üzerinde doğrudan karşı karşıya gelmek yerine Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan'da proxyleri üzerinden birbirleri ile mücadele içerisine girmektedirler.

Arap Baharı olayları, iki ülke arasındaki ilişkilerde daha çatışmacı bir süreci getirdi. 2011 yılında Şii muhalefetin ayaklanmasını bastırmak üzere Bahreyn'e Suudi Arabistan'ın asker göndermesi İran'ın tepkisine neden olmuştur.¹¹⁰ Ardından Yemen ve Suriye'deki ayaklanmalarda farklı cepheleri destekleyen iki ülke, tüm kriz alanlarında karşılıklı çatışmayı yükseltmiştir.

Son üç-dört yıldır Ruhani yönetimi Suudi Arabistan ile daha uzlaşmacı bir tavır sergilemeye çalışsa da İran'ın dış politika atılımları böyle bir yakınlaşmayı imkânsız kılmaktadır. Örneğin; Suudi yönetiminin ülkenin tanınmış Şii din adamı olan Ayetullah Nemr Bakır en-Nemr ve beraberindeki 47 kişiyi idam etmesi, İran'a ve Şii muhalefete karşı kanlı bir göz dağı olarak yorumlanmıştır. Akabinde gelişen gösterilerde Suudilerin Tahran'daki büyükelçiliği ve Meşhed'deki konsolosluk binalarının ateşe verilmesi olayını Ruhani tasvip etmemiş olsa da İran'daki diğer aktörler Suudi Arabistan'a karşı söylem ve eylemleri tırmandırmayı sürdürmüştür.

Görünen politikaların arka planında, İran-Suudi Arabistan arasındaki gerginliğin aslında her iki ülkenin de çıkarına olduğu söylenebilir. Suudiler, İran'ın mezhepçi ve devrimci ideolojik politikaları karşısında Körfez'i ve diğer Arap ülkelerini koruma adı altında bölgede nüfuzunu güçlendirirken İran ise, "Sapkın Vahhabi" ideolojisi üzerinden bölgedeki Şiiler ve bazı ülkeler üzerindeki nüfuzunu güçlendirmektedir. Uluslararası güçlerin de bu çekişmeden faydalanıp her iki ülkenin birbirine karşı reflekslerini kullandığı gözlenmektedir. İran'ın Nükleer Anlaşması sonucu Batı'nın ambargoları kaldırması ve yatırım için sıraya girmesi, buna karşın Suudilerin ve diğer körfez ülkelerinin İran korkusu karşısında yeniden bir silahlanma yarışına girmesi, uluslararası güçlerin etkin olmasını sağlamaktadır.

Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen üzerinden birbiriyle çatışan iki ülkenin, son olarak Katar meselesi ile birlikte yeni bir cephe açmaları bölgesel rekabette büyük bir açık daha ortaya çıkardı. Amerikan yönetiminin Suudi Arabistan'a milyarlarca dolarlık silah satışı ardından İran'ın

da yeni bir silahlanma sürecine girmesi, tüm bölgesel huzuru tehdit etmektedir.

Bu noktada Basra Körfezi kıyısında bulunan federal yapıdaki BAE ile ilişkiler de büyük bir önem arz etmektedir. 1971 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile gelen bağımsızlıktan beri tüm emirlikler buldukları coğrafi bölgenin sosyoekonomik, etnik ve kültürel yapısına göre farklı politikalar izleyebilmektedirler.¹¹¹

İran'ın işgal altında tuttuğu Küçük Tunb, büyük Tunb ve Ebu Musa adaları BAE tarafından iadesi istenilse de İran söz konusu adaları kendi toprakları saymaktadır.¹¹² Bu adaların stratejik önemi büyüktür. Basra Körfezi'nin ortasında yer alması ve petrol trafiğinin yönlendirilmesinde adeta karargâh olarak kullanılmaktadır.

Devam eden yıllarda adalar konusu tarafların gündeminde kalmaya devam etse de özellikle Dubai İran ile yakın ilişki içerisinde olmayı sürdürmüştür. Dubai'den Tahran, Meşhed, Tebriz, İsfahan ve Şiraz gibi önemli şehirlere doğrudan uçuş gerçekleştirilmektedir. Ayrıca İran'a uygulanan ambargoların Dubai aracılığı ile delindiği belirtilmektedir. 2014 yılında Dubai Şeyhi yaptığı açıklamada İran'a yaptırımların kaldırılması gerektiğini belirtip, bölgede kardeş ülkeler arasında sorun istemediklerini dile getirmişti.¹¹³ Hatta bölgedeki ülkelerin en önemli kaygılarından biri olan nükleer konusunda Dubai Emiri Şeyh Muhammed el-Maktum, İran'ın nükleer silah üretmeyeceğine inandığını belirtmişti.¹¹⁴

Arap Baharı'nın başlamasıyla bölgede meydana gelen karışıklıklarda da BAE Suudi Arabistan ile aynı doğrultuda politikalar izlemektedir. Mısır, Suriye, Yemen ve Bahreyn'deki olay-

larda BAE, kendini İran karşıtı konumlandırarak milyonlarca dolarlık operasyonlara imza atmaktadır.

Buna karşın 1961 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanan ve al-Sabah Ailesi tarafından yönetilen Kuveyt ile İran arasındaki ilişkiler daha karmaşıktır. İran-Irak Savaşı'nda Irak'ı destekleyen Kuveyt, bünyesinde barındırdığı yaklaşık %20 civarındaki Şii nüfus oranı ile İran'dan en fazla çeken ülkelerden biridir.¹¹⁵

1979 devriminden sonra bölgede artan gerginlik Kuveyt'teki Şiiler üzerinde de kendini hissettirmişti. İran'daki devrim Kuveyt'te yer alan zengin, bürokrat ve iktidar ile iş birliği içerisinde olan Şiileri fazla etkilemese de Abbas al-Mihri'nin liderliğinin etkin olduğu Şii kesimler üzerinde etkili oldu. Bunlar 1979 Devrimi'nden sonra Humeyni'yi kutlamaya gitmişlerdi.¹¹⁶

İran-Irak Savaşı patlak verip Kuveyt Irak'a olan desteğini açıkladıktan sonra ülke içinde sıkıntılı bir dönem başlarken, 1985'te Kuveyt Emiri'ne karşı suikast girişiminde dahi bulunuldu. Ancak zamanla ülke içinde alınan önlemler ve ifade özgürlüğü konusundaki adımlar sayesinde Şii muhalefet rejimle uzlaşma yoluna gitmiştir.

Savaşın şiddeti devam ettiği yıllarda Kuveyt'in Irak'a verdiği desteği kesmeye çalışan İran, 1983'te Kuveyt'teki Amerikan ve Fransa Büyükelçilikleri ile Kuveyt Uluslararası Havaalanı gibi önemli yerlerde yaşanan bombalı saldırılar nedeniyle suçlanmıştı. Kuveyt, saldırıyı gerçekleştiren failerin İran destekli Iraklı Şii Dava Partisi mensupları olduğunu duyurmuş ve örgütün 17 üyesini tutuklamıştı.¹¹⁷ Gerilimler sürecinde Kuveyt, petrol yüklü tankerlerinin Hürmüz Boğazı'ndan geçişi sırasında Amerikan bayrağı çekerek güvenli geçişini sağlamıştır.¹¹⁸

Saddam Hüseyin 1990 yılında Kuveyt'i işgal ederek burasının Irak toprağı olduğunu ilan etmesi karşısında BM'nin kararlarına destek veren İran, Kuveyt'e arka çıkan bir politik tutum takınmıştı. Rafsancani'nin Körfez'e yönelik içişlerine karışmama yolundaki açıklamaları İran'la Kuveyt'i yakınlaştırmıştır. Bu tarihten itibaren iki ülke arasında büyük bir kriz olmasa da Arap Baharı'nın başlaması ile İran-Kuveyt ilişkileri Suudi Arabistan gölgesinde gelişme göstermektedir.

2014 yılında Kuveyt Emiri'nin ilk defa İran'ı ziyaret etmesi ve iki ülke arasında hava taşıma, gümrük, spor, turizm gibi alanlarda birçok anlaşma imzalanması, temkinli bir yakınlaşmanın işareti olmuştur. Bununla birlikte iki ülke arasındaki ticaret hacmi 150 milyon dolar gibi düşük bir düzeydedir.¹¹⁹

Tıpkı Kuveyt gibi, zengin yer altı kaynaklarına sahip olan Katar da İran ile kurduğu dengeli ilişki ile Körfez'deki diğer ülkelere göre daha bağımsız bir duruş göstermeye çalışmaktadır. Amerika'nın Ortadoğu'daki en büyük askerî üssüne ev sahipliği yapsa bile İran ile ilişkilerini geliştirmekten geri kalmayan Katar, BMGK'daki geçici üyelik süresince (2006-2008) İran'la ilgili kararlarda olumlu bir tutum sergilemiş ve 2006 yılındaki Tahran'ın uranyum zenginleştirmesini durdurmasına yönelik Güvenlik Konseyi kararını reddeden tek ülke olmuştur.¹²⁰ Katar, İran'ın nükleer anlaşmayı imzalamasını memnuniyetle karşılayan ülkelerden birisiydi. Dönemin Katar Dışişleri Bakanı Halid Attiyah, anlaşmanın bölgeyi daha güvenli hale getireceğini, Tahran ile Doha arasındaki ortak çıkarların ve komşuluk temelinde gelişen istikrarlı bir ilişkinin olmasını istediklerini belirterek, bu yöndeki kararlılığı ifade etmişti. Katar'ın diğer

Körfez ülkeleri ile İran arasındaki ilişkilerin tamiri için ev sahipliği yapmak istediğini dile getirmesi de o dönem Suudiler tarafından pek memnuniyetle karşılanmamıştı.¹²¹

Katar, İran'a yönelik her türlü askerî operasyonlara karşı çıkmaktadır ve ülke topraklarını İran aleyhine askerî saldırı için kullanılmayacağını 2005 yılında açıklamıştı. ABD ise söz konusu İran-Katar yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlığı ifade ederek, bu siyasetin devam etmesi durumunda Katar'ın bölgedeki askerî desteğini yitireceğini açıklamıştır.¹²²

Katar nüfusu içinde %15'lik bir Şii kitle ikili ilişkilerde herhangi bir sorun teşkil etmemektedir.¹²³ İran'ın bu ülkedeki Şii nüfus konusunda ilgisiz görünmesinin bunda payı olduğu kadar, Katar'da Şii azınlığın hakları konusunda herhangi bir baskının bulunmaması önemli rol oynamaktadır. Bu nedenden dolayı başta Riyad olmak üzere diğer ülkeler gibi rejim tehlikesi ile karşılaşmamıştır. Katar diğer KİK ülkelerinin aksine İran'ı bölgesel güvenlik ikilemelerinde çözüm olarak görmektedir. Buna binaen terörle mücadele ve güvenlik iş birliği anlaşmasını imzalamıştır.

Katar Emiri Şeyh Hamid Hanife al-Thani'nin saltanatı boyunca (1995-2013) derinleşen Katar-İran ilişkileri, İran'ın bölgesel yalnızlığını aşmasında önemli bir basamak olmuştur. Doha'nın Tahran ile olan bu iş birliğine ilave olarak Müslüman Kardeşlere olan desteği de Suudi Arabistan'ı ve diğer Körfez ülkelerini kızdırmıştır.¹²⁴ Bu kızgınlık 2017 yılı Haziran ayında fiilî bir hamleyle dönüşerek Katar'a yaptırımlar başlatılmıştır. Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır, aralarında anlaşarak Katar'a 13 maddelik bir ultimatoma vermiş ve bunların yerine getirilmesi için 15 gün süre tanımıştır. Katar'ın ülke egemenliğini

açıkça ihlal eden birçok maddenin bulunduğu bu dayatmalar, uluslararası aktörlerin devreye girmesi ile yumuşatılmaya çalışılmıştır. Bu krizde İran'ın rolü, Katar'a açık destek vererek yanında yer almak şeklinde olduysa da ikili ilişkilerin gözle görülür bir sıçrama yaptığı söylenemez.¹²⁵

Bununla birlikte, Körfez ülkeleri içinde Bahreyn'in konumu, diğer ülkelere ciddi bir farklılık ifade etmektedir. Nüfusunun yarıdan fazlasının Şii asıllı olması Bahreyn'i İran nüfuzu açısından oldukça hassas bir konuma getirmiştir.

1970 yılına kadar İngiliz egemenliğinde kalan Bahreyn, o tarihten bu yana sürekli üzerinde hak iddia edilen bir toprak parçası olmuştur.¹²⁶ Irak'ta Baas Partisi'nin başa geçmesi ile birlikte, Körfez'de yeni doğan Arap ülkeleriyle bir şekilde ortak ittifak oluşturmayı amaçlayan İran daha 1969'da Bahreyn'in kendi geleceğine kendinin karar vermesi gerektiğini açıklamıştır. Bu çerçevede 1970'te yapılan plebisit sonucunda Bahreyn halkı bağımsızlık istediğini ortaya koymuş ve ülke 1971 Ağustos'unda bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlıktan hemen önce de İran ile Bahreyn arasında yapılan bir anlaşmayla kıta sahanlığı konusundaki sorun çözümlenmiştir. İran, Bahreyn'in herhangi bir ülke ile federasyon yapmaması koşulu ile bu ülke üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiğini açıklamış ve Manama'da elçilik açmıştır.¹²⁷

Bahreyn halkı bölgede en politize olmuş topluluklardan birisidir. Ülkede 1950'lerin ortasından 1970'lere kadar etkin olan sol hareketler 1979 Tahran Devrimi ile beraber yerini Şii ayaklanmalarına bırakmıştır. Günümüzde ülkedeki Şii nüfus oranı %60¹²⁸ civarındadır ve giderek bu oran artmaktadır. Humeyni döneminde İran Devrimi'nin önde gelen liderlerinden Ayetullah Sadık Ruhani

Bahreyn'i 14. ili olarak gördüklerini söylemesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler bir anda gerilmişti. Her ne kadar dönemin başbakanı Bazargan yaptığı açıklama ile durumu toparlamaya çalışsa da dinî liderler tarafından ortaya konan irade bunu yansıtmamıştır. Nitekim Bahreyn'in Suudi Arabistan ile sahip olduğu yakınlık ve İran'ın rejim ihracı özelindeki politikaları, Körfez'deki karşılıklı güvensizlik atmosferini tırmandırmıştır.¹²⁹

İran yönetiminin o dönemde Hadi al-Muderrisi liderliğindeki Bahreyn İslami Cephesi'ni desteklediği iddiaları üzerine, 1981 yılında darbe girişiminde aktif rol aldığı gerekçesi ile tutuklanmış ve daha sonrasında sınır dışı edilmiştir. Muderrisi İran'a geçerek çalışmalarını buradan yürütmüştür. Ayrıca İran, Bahreyn içerisindeki Vifak Hareketi, Millî İslami Örgütü, İslami Eylem Örgütü gibi büyük gruplarla ilişki içerisine girerek Bahreyn'de etkili olmayı hedeflemiştir. Şiiilerin en büyük örgütü olan Vifak siyasi kanatta eğilim göstermektedir. İslami eylem örgütü ise İslami Cephe'nin bir uzantısı olup devrim ihracı politikası ile hareket edip daha radikal yöntemlerle yönetimi değiştirmek istemektedir. Böylece İran, Şii nüfusun kontrolünü her alanda elinde tutmaktadır.¹³⁰ İran'ın bu etkisine karşı Suudi Arabistan gerek 1981 darbe girişiminde gerekse 1994'teki Şiiilerin toplu gösterilerinde Bahreyn'e Amerika ile birlikte hareket ederek asker göndermiş ve söz konusu ülkeyi İran'ın nüfuzuna terk etmemekte kararlı görünmek istemiştir.¹³¹

2011 yılında bölgeyi etkisi altına alan Arap Baharı olaylarında, İran'ın desteklediği Şii grupların harekete geçmesi ile gösteriler kısa sürede büyümüştü. Bahreyn güçlerinin olayları bastırmada güçlük çekmesi üzerine daha önceki dönemlerde olduğu gibi Suudi Arabistan ve BAE hemen Bahreyn'e

asker gönderdi ve buradaki yönetimin devrilmesini engelledi. Bu duruma sert tepki gösteren İran, halkların taleplerine karşılık verilmesi gerektiğini belirterek olayı kınadı.

Bahreyn yönetimi her ne kadar İran ve Suudi Arabistan'da denge unsuru olarak kalsa da Suudi Arabistan nüfuzu altında bulunmaktadır. Ülkede meydana gelebilecek herhangi bir yönetim değişikliği bölge dengesini alt üst edeceği için Tahran ve Riyad yönetimleri tüm güçlerini sahaya yansıtmaktadır. Bahreyn yönetimi de İran'ın bölgede teröre destek verdiğini ve Arap ülkelerinde iç karışıklık çıkartarak bölgeyi istikrarsızlaştırmaya çalıştığını belirtmektedir.¹³²

İran ile birlikte stratejik Hürmüz Boğazı'nda kontrolü bulunan Umman'la ilişkiler ise mezhebî faktörlerin ötesinde tamamen jeopolitik gerçeklere göre yürütülmektedir. Hürmüz Boğazı'nın stratejik öneminden dolayı İran-Umman ilişkisi ekonomik, stratejik, güvenlik ve askerî alanlarda çıkar ilişkisi üzerinden yürütüldüğünden, kimi zaman Umman ile Körfez ülkeleri farklı davranış göstermektedir.

Umman gerek İran gerekse Körfez bölgesi için önemli bir ülkedir ve etrafı 2000 kilometre uzunluğunda sularla çevrilidir. Arap Körfezi'ne, Hint Okyanusu gibi uluslararası su yollarına komşudur. İran ekonomisinin Hürmüz Boğazı'na bağlı olması ve dış ticaretinin yaklaşık %70-80'inin buradan yapılması, iki ülkeyi komşuluk ve çıkar politikası üzerinden bir araya getirmektedir.¹³³

Umman-İran arasında 1970'li yıllardan itibaren yakın iş birliğinin başladığı söylenebilir. Umman'ın bağımsızlık sürecinde İran önemli rol oynamış ve diğer Körfez ülkelerinin aksine en büyük destekçilerinden birisi olmuştur. BM'deki

Umman bağımsızlık oylamasına Suudi Arabistan çekimsiz oy kullanırken İran evet oyu vermiştir. İran'ın 1971'deki BAE'ye ait olan üç adayı da işgal etmesine diğer Körfez ülkelerinin verdiği tepkinin aksine Umman Sultanı Kâbus tepki göstermemiştir. 1973-1975 arası dönemde Umman'daki Dofar isyanının bastırılmasında İran bu ülkeye asker göndermiş ve Sultan Kâbus'un yanında olduğunu belirtmiştir. Oysa Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri isyancıları desteklemişlerdir.¹³⁴

Umman, Körfez ülkelerinin güvenlik kaygısı üzerine kurulan KİK'e üye olmasına rağmen doğrudan İran'ı hedef alan açıklamalarda bulunmamaktadır. Diplomasi kanalını açık tutarak Arap ülkeleri ile İran arasında arabuluculuk rolüne soyunmuştur. Bu durumu 1979 Devrimi ile yönetimden uzaklaştırılan Rıza Şah sonrasında bile devam etmiştir. Diğer Arap ülkelerinin rejim ihracı korkusu ile İran'ı düşman olarak algıladığı dönemlerde Umman, İran ile doğrudan ilişki kurmaya çalışmıştır. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nda arabulucu rolüne devam ederken, 1987 yılındaki İran'a yönelik boykot çağrılarında kaçınmıştır. Yine İran-İngiltere, İran-Mısır ve İran-Suudi Arabistan arasında 1988'den sonra diplomatik ilişkilerin restorasyonunda arabuluculuk yapmaya çalışmıştır.¹³⁵

2. Körfez Savaşı esnasında da Umman, hassasiyetini devam ettirmiş ve bölgede yoğunlaşan askerî varlık nedeniyle gerilen Tahran-Muskat ilişkilerinde hassasiyetle yaklaşmıştır. 2007 yılında İran'ın İngiliz deniz askerlerini rehin tutması ve 2011 yılında İran-İrak sınırında yürüyen üç ABD vatandaşını casusluk yaptığı gerekçesi ile tutuklaması ile ortam bir anda gerilmişti. Arabuluculuk rolüne soyunan Umman gerekli diplomasi girişimleri başlatarak İran ile ortamı yumuşatmaya çalışmış

ve rehinelere serbest bırakılmasını sağlamıştır. İran-Umman ilişkilerinde dört temel çıkarın olduğunu söyleyebiliriz:¹³⁶

- Savaşın ve askerî çatışma ihtimalinin bölgeden uzak tutarak istikrarı ve güvenliğin sağlanması
- İki ülke arasında derin ekonomi ve siyasi ilişkilerin devam ettirilmesi
- Her iki ülkenin de bölgede etkinliği artırma isteği
- İran için Umman'ın Batı'ya ve diğer Arap ülkelerine açılan kapı olması

İran-Umman ilişkileri askerî ve ekonomik iş birliği de dâhil olmak üzere siyasi ve diplomatik alanların da ötesine geçebilmektedir. Umman'ın KİK üyesi olmasına rağmen ticari ilişkisinin sürekli gelişme göstermesi, Suudi Arabistan-İran arasında tarafsız davranabilmesini de sağlamaktadır. Bu da İran'ın bölgeye yaptığı yatırımların karşılığı olarak görünmektedir. 2013 yılında yapılan anlaşma ile iki ülkenin Hürmüz Boğazı'nda askerî tatbikat yapması, deniz altından geçecek doğal gaz borusu ile Umman'a gaz sevkiyatını yapmak istemesi İran'ın Umman'a nüfuz kurması açısından önemlidir.¹³⁷

Suudi Arabistan'ın Yemen'e başlattığı "Kararlılık Fırtınası Operasyonu'na" destek vermemesi İran-Umman ilişkilerini anlamaya yarayabilecek önemli detaylardan bir tanesidir. Umman'ın bu savaşa katılmamasının nedeni iki ülke arasında kabile bağlarına dayanan ilişkilerden ötürü savaşın kendi topraklarına yayılıp istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmaktan çekinmesiyle ilgilidir.¹³⁸ Çünkü Umman'ın Hürmüz Boğazı'nı paylaşması, bünyesinde barındırdığı %4-5'lik Şii nüfusunun Maskat yönetimine karşı herhangi bir faaliyette

bulunmaması, İran ile gerginliğin yaşanmasının önüne geçen faktörlerdir.¹³⁹

İran-Umman arasındaki iktisadi ilişkiler oldukça gelişmiştir. Bandar Abbas ve Umman sahilinde Sahhari Limanı'na denizcilik hattı kurulmuştur. Bu ticaret ile bir milyar dolar değerinde bir hacme ulaşılmıştır. Ummanlı şirketler İran pazarını oldukça etkili kullanmaktadır. İran ise Umman'ı Asya ve Doğu Afrika'ya açılan bir kapı olarak görmektedir ve yatırımını bu perspektifte yapmaktadır. İran'da kurulan İran-Umman Ticaret Odası ortak yatırımları için ortak bir şirket ile birlikte 250 şirketten oluşmaktadır.¹⁴⁰

İran'ın Umman ile geliştirdiği politika ideolojiden çok jeostratejik gerçekler çerçevesinde izlediği pragmatik dış politikasının temelini oluşturmaktadır. Bölgeye yönelik açılımlarını ve Batı'ya olan ilgisini Umman üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Umman'ın aracılık rolünde olması İran'ın bu politikasını güçlendirmektedir.

Sonuç

Rıza Şah döneminde Batı ile stratejik ilişkileri olan İran'ın 1979 Devrimi'nden sonra her ne kadar ters düştüğü görünse de elde ettiği kazanımlara baktığımızda aslında stratejik ittifakın devam ettiğini belirtebiliriz. Humeyni'nin "Büyük Şeytan" ve "Küçük Şeytan" kavramları ile tasvir ettiği ABD ve SSCB'nin bölgeye yönelik politikaları İran'a alan açmıştır.

Devrim ihracı söylemi ile gerek Körfez ülkelerini gerekse diğer bölge ülkelerini Batı'ya yakınlaştıran İran, bu ülkelerin içerisindeki Şii nüfusun büyük bir kısmını kontrol altına alabilmiştir. Arap ülkelerine yönelik söylemleri ve ülkelerin içişlerine karışması bölgenin istikrarsızlık kaynağı olmasına neden olmuştur. İran'ın devrim ihracı

ve müdahalesine engel olmak isteyen bölge ülkeleri de silahlanma yoluna gitmişlerdir. Böylece Batılı ülkelere kısmi teslimiyetleri söz konusu olabilmıştır. Özellikle Amerika'nın bölgeye kurduğu hegomanya İran'a çok şey kazandırmıştır. Aynı durum ABD ve diğer Batılı ülkeler için de söz konusudur. Çünkü Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte ortadan kalkan Sovyet yayılmacılığının yerini İran almış ve Arap ülkelerine müdahalesini İran söylemi üzerinden gerçekleştirmiştir.

1979 Devrimi ile birlikte Körfez ülkeleri ve Şii nüfusun yaşadığı diğer ülkeleri doğal hinterlandı olarak gören İran, bu ülkelerde yıkıcı politikalar izlemiştir. Irak-Suriye-Lübnan gibi Şii Hilali'nin sacayağı olan ülkelere yatırım yaparak zaman içerisinde iktidarın değişmesine zemin hazırlamıştır. Kaos ve şiddet üzerinden nüfuz oluşturan İran, bugün bölgenin etkili güçlerinden birisi olmuştur. Esasında bu güce ulaşmasında İran'a en büyük yardımı (dolaylı-dolaysız) ABD yapmıştır. Çünkü ABD'nin 2001'de Afganistan, 2003'te ise Irak'ı işgal etmesi İran'a alan açmıştır. Yine Suriye, Irak, Lübnan, Yemen, Afganistan gibi birçok ülkede yaygınlaşan Sünni radikalizm Batı için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Özellikle 11 Eylül saldırısı ile Batı'nın gözündeki Şii-Sünni ayrımı değişimi hızlanmıştır. Bu değişimde İran'ın izlediği revizyonist politikaların da etkisi bulunmaktadır. Böylece Batı'nın gözünde Şii'liğe karşı oluşan olumsuz yaklaşım kaybolmuş ve yerini Sünni radikalizme bırakmıştır.

İran'ın bünyesinde barındırdığı çok yapılı etnik kimlikler, İran'ın dış politikada daha fazla saldırgan olmasına zemin hazırlamaktadır. Savunmasını Lübnan-Suriye-Irak gibi ülkelere başlatan İran, olası iç karışıklığın önüne geçmek

istemektedir. Ayrıca Arap ülkeleri içerisinde de meydana getirdiği iç karışıklık, bu ülkelerin kendi içişleri ile uğraşmasına ve enerjilerinin tükenmesine neden olmaktadır. Böylece bünyesindeki etnik kimliklerin sorunları kamuoyunda unutulmuş olacak ve sorunların yaşandığı ülkeler gündemde yerini korumuş olacaktır. Bunu Arap Baharı'nın yaşandığı dönemde görebiliriz.

Özellikle Suriye'ye yönelik politikası diğer ülkelere yönelik politikasından oldukça farklılık oluşturmuştur. Diğer Arap Baharı olaylarının yaşandığı ülkelerde itidalli hareket eden İran, Suriye'de ise doğrudan müdahale içerisine girerek rejimin yanında yer alması, izlediği pragmatist politikanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Yüz binlerce insanın hayatının kaybetmesine neden olan olaylarda İran'ın da sorumluluğu bulunmaktadır. Suriye rejimine yönelik verdiği destek ülkenin ve bölgenin kan gölüne dönmesine sebep olmaktadır. Çünkü Suriye aracılığı ile olayların Lübnan'a da sıçraması ateş çemberinin daha da genişlemesine neden olmuştur. Yine Yemen'de meydana gelen olaylarda doğrudan Husilere yardımda bulunması ve 2014 yılında Husilerin yaptığı darbe girişimini desteklemesi, İran'ın bölgedeki kaos ortamının bir parçası olduğunun göstergesidir.

Suudi Arabistan ile rekabet içerisinde olması ve her iki ülkenin de sıcak savaştan ziyade sorunlu ülkelerde proxyler üzerinden karşı karşıya gelmeleri, bölgeyi daha fazla ısıtırmaktadır. Her ne kadar İran'da ılımlı olarak bilinen Ruhani ve ekibinin izlediği politikalar ile çevre ülkelere barış mesajları verilse de dinî liderleri Hameney'in ve onun politika uygulayıcıları Devrim Muhafızları'nın faaliyetleri Ruhani'nin izlediği politikaları çürütmektedir. Bugün İran Ortadoğu bölgesindeki faaliyetlerini Devrim Muhafızları ve ona bağlı güçleri ile politikadan uzak şiddet eylemleri ile yönetmektedir.

İran'ın izlediği politikaların böyle devam etmesi halinde bölge ateşten gömlek giymeye devam edecektir. Uzun dönemde mezhep savaşının ortaya çıkabileceği düşünülmekte ve tarafların bunun önlenmesi için bir araya gelerek birbirlerinin içişlerine karışmaması gerekmektedir. Nihayetinde İran'ın izlediği politikaları realist açıdan baktığımızda kendi güvenliği için yaptığını kabul etsek de meydana gelen yıkımlar ve politik söylemler bunu doğrulamamaktadır. ABD ve Batılı güçlere saldırarak kendisine alan açması ve bunu yaparken de dinî söylemlerde bulunması gerçeklikle bağdaşmamaktadır.

Sonnotlar

- ¹ <http://en.mfa.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=3&pageid=2140>
- ² Stephan Kinzer, “Ezber Bozmak”, *İran, Türkiye ve Amerika'nın Geleceği*, Suhiye Gültekin (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 30-35.
- ³ William L. Cleaveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: Agora Yayınları, 2008, s. 208-215.
- ⁴ Tayyar Arı, *Basra Körfezinde Güç Dengesi: 1978-1991*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basım Evi, 1992, s. 135-150.
- ⁵ Serkan Taflıoğlu, “İran, Silahlı İslami Hareketleri ve Barış Süreci”, *Avrasya Dosyası*, İsrail Özel Sayısı, No. 1, Sonbahar, 1999, s. 45-55.
- ⁶ Çift Sütun politikası, 1970’li yıllarda ABD Başkanı Nixon’un Sovyet Rusya’sının nüfuzunun Ortadoğu’ya yayılmasını engellemek amacıyla Henry Kissinger yardımı ile geliştirdiği bir doktrindir. Bu doktrine göre, Suudi Arabistan Sovyetlerle mücadelenin ekonomik ayağını oluştururken, İran askerî ayağını oluşturur. 1979’daki İran İslam Devrimi’nden sonra bu doktrin çökmüştür.
- ⁷ İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Hakkı Uygur (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2005. s. 80-83.
- ⁸ Yurdanur A. Çetirge, *Namludaki Karanfilden Şeriatı İran*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1997, s. 39-40.
- ⁹ Asher Susser, “Iran and the Arabs: The Historical Shift in the Balance of Power”, *Strategic Assessment*, Vol. 18, No. 3, October 2015, s. 9-22.
- ¹⁰ Mesut Hakkı Çaşın, “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999, C. 5, S. 3, s. 283-325.
- ¹¹ Ramazan Kılınç, “İran Dış Politikasının Evrimi: Körfez de İran-Arap İlişkileri Örneği”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 23, Yaz, 2001, s. 164-174.
- ¹² Mehmet Şahin, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Akademik Ortadoğu*, C. 2, S. 2, 2011, s. 7-17.
- ¹³ Alan Salehzadeh, “Iran’s Domestic and Foreign Policies”, National Defense University Department of Strategic and Defence Studies, Series 4, Working Papers, No. 49, 2013.
- ¹⁴ İbrahim el Marash, “Şii Hilali Miti’ni İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşı’na”, *Avrasya Dosyası*, C. 13, S. 3, 2007, s. 23-26.
- ¹⁵ Nihat Ali Özcan, “İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkileri ve Türkiye’ye Öneriler”, TEPAV, *Ortadoğu Çalışmaları I*, Haziran 2006.
- ¹⁶ İran Anayasası, 10. Bölüm, Dış Siyaset, <http://www.imam.khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>
- ¹⁷ Kılınç, “İran Dış Politikasının Evrimi...” s. 164-174.
- ¹⁸ Ertan Efegil, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz*, S. 48, C. 4, Aralık 2012, s. 53-69.
- ¹⁹ Efegil, “İran’ın Dış Politika...”.
- ²⁰ Salehzadeh, “Iran’s Domestic and...”.
- ²¹ Kayhan Barzegar, “Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities”, Journal Article, *Brown Journal of World Affairs*, Vol. XV, Issue 1, Fall/Winter 2008, p. 87-99.
- ²² Basra Körfezi, ülkeler tarafından farklı isimler altında adlandırılmaktadır. İranlılar Fars Körfezi, Araplar ise Arap Körfezi olarak kullanmaktadır. Bazı kaynaklar ise her ikisini “Fars-Arap Körfezi” olarak kullanmaktadır. Bu kullanımlar ülkelerin bölgeye yaklaşımını göstermektedir. Fakat gerek Osmanlı kaynaklarında gerekse ağırlıklı olarak diğer akademik kaynaklarda Basra Körfezi olarak kullanıldığından dolayı biz de Basra Körfezi olarak kullanacağız.
- ²³ Yusuf Halaçoğlu, “Basra”, *DİA*, C. 5, 1992, s.112-114.
- ²⁴ Mustafa L. Bilge, “Basra Körfezi”, *DİA*, C. 5, 1992, s. 114-117.
- ²⁵ Selda Kaya Kılıç, “19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 54, 2014, s. 319-336.
- ²⁶ Emir Sadık Asadollahi Rad, “Basra Körfezindeki Arap Baharı”, *21.Yüzyıl Dergisi*, S. 36, Aralık 2011, s. 26-35.
- ²⁷ Ali Demir, “İran’ın Basra Körfezini Bloke Etme İhtimali ve Hürmüz Boğazından Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Vol. 13, S. 1, Mayıs 2014, s. 107-140.
- ²⁸ Malaga Boğazı, Babü’l-Mendep Boğazı, Süveyş Kanalı, İstanbul ve Çanakkale boğazları, Cebelitarık Boğazı, Panama ve Danimarka Kanalı’dır.
- ²⁹ <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=18991>
- ³⁰ Arzu Celalifer Ekinci, “İran’ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazının Önemi”, Uluslararası Strateji Araştırmalar Kurumu, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 6, S. 2, 2012, s. 20-41.
- ³¹ Hooshang Amirahmadi (Ed.), “Iran and the Arab World”, Hooshang Amirahmadi and Nader Entessar, *Iranian-*

- Arab Relations in transition*, Mac Millian LTD. London, 1993, s. 1-3.
- ³² Rad, "Basra Körfezindeki Arap...".
- ³³ Amirahmadi, "Iran and the Arab World"; Bahman Baktiari, "Revolutionary Iran's Persia Gulf Policy: The Quest for Regional Supremacy", s. 69-71.
- ³⁴ Arı, "Geçmişten Günümüze...", age., s. 399.
- ³⁵ Jean-François Seznec and Mimi Kirk (Ed.), *Routledge Studies in Middle Eastern Economies*, John Duke Anthony, "Strategic Dynamics of Iran-GGC Relations", Georgetown University, Washington, 2010, s. 78-103.
- ³⁶ Asher Susser, "Iran and the Arabs: The Historical Shift in the Balance of Power", *Strategic Assessment*, Vol. 18, No. 3, October 2015, s. 9-22.
- ³⁷ Poyraz Derin, "Hürmüz Boğazı Deniz Trafikğine Kapatılabilir mi I?", *C4 Defence*, S. 8, 2013, s. 77-91.
- ³⁸ Ekinci, "İran'ın Stratejik Kart...".
- ³⁹ Esra Pakin Albayrakoğlu, "ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü", *Uluslararası İlişkiler*, C. 8, S. 31, Güz, 2011, s. 95-116.
- ⁴⁰ Poyraz Derin, "Hürmüz Boğazı Deniz Trafikğine Kapatılabilir mi II?", *C4 Defence*, S. 9, s. 100-109.
- ⁴¹ Muhittin Ataman, "İran-İrak Üstünlük Mücadelesi: Çok Boyutlu Sorunlar", Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (ed.), *Dünya Çatışma Bölgeleri* içinde (55-86), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 56.
- ⁴² Ataman, 58.
- ⁴³ Kadir Sağlam, *Ortadoğu ve Dünyada Körfez Savaşı ile Değişen Güç Dengeleri*, İstanbul: Elit Kitapları, 1999, s. 114.
- ⁴⁴ İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, (Çev.) Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2005. s. 29.
- ⁴⁵ Sağlam, age., s. 115.
- ⁴⁶ Fahir Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi 1914-1995*, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 1054.
- ⁴⁷ Zafer Yıldırım, *Türk Basınında İran-İrak Savaşı*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE 2005), s. 65.
- ⁴⁸ Sağlam, age., s. 113.
- ⁴⁹ Deniz Altınbaş, *İran'ın Silahlanma Çabaları*, Avrasya Dosyası-İran Özel, C. 5, S. 3, Sonbahar, 1999, Ankara, s. 250-270.
- ⁵⁰ Ertan Efeğil, *Körfez Krizi ve Türk Dış Politikasında Karar Verme Modelleri*, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2002, s. 93-102.
- ⁵¹ Serhat Erkmen, *I. Körfez Savaşı Sonrası İran-İrak İlişkileri*, Avrasya Dosyası- Irak Özel Sayısı, C. 6, S. 3, Sonbahar, 2000, s. 193-218.
- ⁵² İsmail Sarı, "ABD İşgali Sonrası İran'ın Irak Politikası", <http://www.iramcenter.org/abd-ısgali-sonrasi-iranin-irak-politikasi/>
- ⁵³ Yusuf Korkmaz, "İrak'ta Şii Gruplar ve Siyasete Etkileri", İNSAMER, <http://insamer.com/wp-content/uploads/2016/03/Irakta-%C5%9Eii-Gruplar-ve-Siyasete-Etkileri.pdf>
- ⁵⁴ Yusuf Benli, "Şii-Sünni İlişkileri Çerçevesinde Irak'ta Sadr Ailesi", e-makâlât Mezhep Araştırmaları, VI/2 (Güz 2013), ss. 429-468.
- ⁵⁵ Hasan Hüseyin Köse, "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi 2003-2013", Jemsos, *The Journal Of Europe-Middle East Social Science Studies*, October, 2015, Vol. 1, Issue 2, s. 53-89.
- ⁵⁶ Korkmaz, "İrak'ta Şii Gruplar...".
- ⁵⁷ Muharrem Akoğlu, "İrak'ta Şii Varlığı", e-makalat Mezhep Araştırmaları, VI/2 (Güz 2013), s. 391-428.
- ⁵⁸ Nevzat Çiçek, "İrak'ın Yeni Devrim Muhafızları: Haşdi Şabi", <http://www.timeturk.com/irak-in-yeni-devrim-muhafizlari-hasdi-sabi/haber-336281>. Bu grupların en güçleri ise şunlardır: Bedir Tugayı, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehlihak, Ketaib İmam Ali, Ketaib Seyidü'l Şuheda, Ali Ekber Tugayları, Firkat'ül Abbas el-Kitaliyye, Seraya el-Hurasani, Ensar el-Merceiyye Tugayları, Seraya Aşura, Seraya el-Akide, Seraya el-Cihad, Feylek el-Karrar, El-Muntazar Tugayları ve Ketaib Seyyid'ül Şuheda.
- ⁵⁹ Ece Göksedef, "İran'ın Irak'taki Silahlı Gücü: Haşdi Şabi", <http://www.appsaljazeera.com/interactive/hasdi-sabi/>
- ⁶⁰ Gülbahar Altaş, "Kürdistan'a Yaklaşan Büyük Tehlike", <http://rudaw.net/mobile/turkish/kurdistan/010920161>
- ⁶¹ Bayram Sinkaya, *İrak ile İran Arasında Stratejik Ortaklığın Derinleşmesi*, ORSAM, Aralık, 2014.
- ⁶² <http://aa.com.tr/tr/dunya/-sii-lider-sadr-hasdi-sabi-resmi-guvenlik-gucleri-saflarina-dahil-edilmeli/694433>
- ⁶³ Abdülemir el Rekabi, "İrak'taki Tuhaf İran-ABD yakınlığı", Çev. Haldun Bayrı, <http://medyascope.tv/2016/09/12/iraktaki-tuhaf-iran-abd-yakinligi/>
- ⁶⁴ <http://tr.mehrnews.com/news/1857723/%C4%B0iran-İrak-ticaret-hacmi-6-5-milyar-dolara-ula%C5%9Ft%C4%B1>
- ⁶⁵ Tamer Badawi, "Iran's Iraq Market", <http://carnegieendowment.org/sada/64187>

- ⁶⁶ Nasser Kashef, *1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri*, (Ankara Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2009, s. 55-150.
- ⁶⁷ Patrick Seale, *Asad of Syria The Struggle for The Middle East*, University of California Press, London, 1990, p. 351-353.
- ⁶⁸ Seale, age.
- ⁶⁹ Soner Doğan, <http://insamer.com/rsm/files/Turkiye%20Iran%20İlişkilerinde%20Suriye%20Faktoru.pdf>
- ⁷⁰ Vasip Aliyev, *Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri* (1979-1991), (Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.
- ⁷¹ Saikal, age., s.133.
- ⁷² Arı, *Basra Körfezinde Güç Dengesi*, s. 244.
- ⁷³ Kashef, age.
- ⁷⁴ William L. Cleaveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: Agora Yayınları, 2008, s. 528.
- ⁷⁵ Kashef, age.
- ⁷⁶ Nader İbrahim M. Bani Nasur, “Syria-Iran Relations (2000-2014)”, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol.4, No.12, October 2014.
- ⁷⁷ Amirahmadi and Entessar, age.
- ⁷⁸ Salehzadeh, “Iran’s Domestic and...”, s. 23.
- ⁷⁹ Bayram Sinkaya, “Suriye Krizi Karşısında İran’ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 10, S. 1, 2015, s. 131-160.
- ⁸⁰ Rahimullah Farzam, Ahmad J. Türkoğlu, İsmail Sarı, “İran’ın Afgan Lejyonerleri: Fatimiyun Tugayı,” Aralık 2016, <http://www.iramcenter.org/iranin-afgan-lejyonerleri-fatimiyun-tugayi/>
- ⁸¹ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar> (2017.01.21).
- ⁸² Sinkaya, “Suriye Krizi Karşısında...”.
- ⁸³ <http://aa.com.tr/tr/dunya/iranin-suriyedeki-ust-duzey-ka-yiplari/676368?amp=1> (21.01.2017).
- ⁸⁴ Benli, “Şii-Sünni İlişkileri...”
- ⁸⁵ Murat Erdin, *Hizbullah ve Hamas*, 2. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2002, s. 13-14.
- ⁸⁶ A. Richard Norton, *Hezbollah*, Princeton University Press, New Jersey, 2007, s. 11.
- ⁸⁷ Samet Şen, <http://www.tuicakademi.org/lubnan-iran-irasindaki-ideolojik-yakinlasmanin-tarihsel-kokeni/>
- ⁸⁸ Yalçın Sarıkaya, *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*, TASAV, Türk Akademisi Dış Politikalar Araştırma Merkezi Rapor No. 2, Kasım 2012, s. 17-34.
- ⁸⁹ Abdulgani Bozkurt, “Hizbullah’ın Lübnan’da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Mart, 2014, s. 599-627.
- ⁹⁰ Soner Doğan, “Yemen’in Geleceğini Yemenliler Belirler”, S. 1009, Eylül 2016, <https://issuu.com/sebilurreaddergisi/docs/sebilurresad-eylul-2016>
- ⁹¹ Bayram Sinkaya, “İran-Yemen İlişkileri ve Ensarullah Hareketi”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Mart-Nisan, C. 7, S. 67, s. 60-64.
- ⁹² The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20475/E_023_13_1081673016.pdf
- ⁹³ Arı, “Yemen’den Arap Baharına”, age.
- ⁹⁴ Sinkaya, “İran-Yemen İlişkileri...”, s. 60-64.
- ⁹⁵ The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20475/E_023_13_1081673016.pdf
- ⁹⁶ Özcan, “İran Sorununun Geleceği...”.
- ⁹⁷ Selin Çağlayan, Şii Düşüncesinde İran: *Mehdiyi Beklerken*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2012, s. 254.
- ⁹⁸ Salehzade, “Iran’s Domestic and...”, s. 25.
- ⁹⁹ Albayrakoğlu, “ABD-Körfez İşbirliği...”.
- ¹⁰⁰ Albayrakoğlu, “ABD-Körfez İşbirliği...”.
- ¹⁰¹ Birol Başkan, “Körfezin İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, S. 2, Temmuz, 2013.
- ¹⁰² Kashef, age.
- ¹⁰³ Mehmet Ali Büyükkara, “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013), ss. 321-354.
- ¹⁰⁴ Kashef, age.
- ¹⁰⁵ Şehla Ali Hasan, “Suudi Arabistan-İran İlişkisi”, http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/258/058_063.pdf
- ¹⁰⁶ Başkan, “Körfezin İran Sorunu...”.
- ¹⁰⁷ International Crisis Group, *The Shiite Questions in Saudi Arabia*, Middle East Report, No: 45, September 2005, s. 4.
- ¹⁰⁸ Arif Keskin, “İran-Suudi Arabistan İlişkisi ve Şii Jeopolitiği”, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/meqa->

- leler/iran-suudi-arabistan-iliskileri-ve-sii-jeopolitigi-arif-keskin-m10691 (25.01.2017)
- ¹⁰⁹ Başkan, “Körfezin İran Sorunu...”.
- ¹¹⁰ Saikail, age, s.166.
- ¹¹¹ Cengiz Dinç, *2011 Ortadoğu Yıllığı: Birleşik Arap Emirlikleri*, Açılım Kitap, 2011, s. 360-380.
- ¹¹² Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu...*, age., s. 501.
- ¹¹³ Jane Kinninmont, “Iran and The GCC Unnecessary Insecurity Chatham House”, Middle East and North Africa Programme, July, 2015.
- ¹¹⁴ Dinç, age.
- ¹¹⁵ Büyükkara, “İslam Kaynaklı Mezheplerin...”.
- ¹¹⁶ Muafak A. Ömer, “Saddam Sonrası Irak’ta Şiiilerin Yükselen Konumları ve Körfez Ülkeleri Üzerindeki Olası Yasal Etkileri”, Gazi Üniversitesi SBE, 2008, s. 70-100.
- ¹¹⁷ Albayrakoğlu, “ABD-Körfez İşbirliği...”.
- ¹¹⁸ By Anthony, age.
- ¹¹⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-kuveyt-arasinda-yeni-anlasmalar>
- ¹²⁰ Albayrakoğlu, “ABD-Körfez İşbirliği...”.
- ¹²¹ Ali Mamouri, “Is Qatar Iran’s Door to the Gulf?”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/11/iran-qatar-rapprochement-middle-east.html>
- ¹²² Leyla Meliha Koçgündüz, “Basra Körfezinin Parlayan Yıldızı: Katar”, *Orsam Ortadoğu Analiz*, C. 3, S. 11, 2011, s. 71-83.
- ¹²³ Büyükkara, “İslam Kaynaklı Mezheplerin...”.
- ¹²⁴ Giorgio Cafiero, “Qatar precarious position between Saudi Arabia, Iran”, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/02/qatar-balancing-act-saudi-arabia-iran-risk.html>
- ¹²⁵ <http://www.aljazeera.com/news/2017/06/qatar-diplomatic-crisis-latest-updates-170605105550769.html> (03.07.2017).
- ¹²⁶ Duke, “Strategic Dynamics of Iran...”, s. 78-103.
- ¹²⁷ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, Petrol ve Hegomanya, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 164-166.
- ¹²⁸ Büyükkara, “İslam Kaynaklı Mezheplerin...”.
- ¹²⁹ Arı, “Geçmişten Günümüze...”, age. s. 501-510.
- ¹³⁰ A. Omer, age. s. 70-100.
- ¹³¹ <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-bahreyn>
- ¹³² “Bahrain: Iran Continues to Support Terrorism”, <http://english.aawsat.com/2017/01/article55364848/bahrain-iran-continues-support-terrorism>
- ¹³³ Asghar Jafari-Valdani, “The Geopolitics of Strait of Hormuz and the Iran-Oman Relations”, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 2, No. 4, Winter 2012, pp. 7-40.
- ¹³⁴ Veysel Ayhan, “Oman Sultanlığı: Arap Yarımadasında Geleneksel ile Modernite Arasındaki Bir Ülke”, *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2010, C. 2, S. 17, s. 25-45.
- ¹³⁵ <http://countrystudies.us/persian-gulf-states/67.htm>
- ¹³⁶ Basma Mubarak Saeed, Oman, “Iranian Rapprochement and a GCC Union”, *Al Jazeera Center for Studies*, 21 January 2014.
- ¹³⁷ Yasser Seddiq, “Iran vs Saudi: Oman’s neutrality may be key to resolving regions conflict”, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/187274/World/Region/Iran-vs-Saudi-Omans-neutrality-may-be-key-to-resol.aspx>
- ¹³⁸ Ahmet Uysal, “İran-Umman İlişkileri Neden Farklı?”, <http://www.iramcenter.org/iran-umman-iliskileri-neden-farkli/>
- ¹³⁹ Ed. Anthony H. Cordesman, age.
- ¹⁴⁰ Uysal, “İran-Umman İlişkileri Neden Farklı?”.